

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Кваліфікаційна робота

магістра

на тему **Формування гендерної культури студентів факультету фізичного
виховання в умовах закладу вищої освіти**

Виконав: студент 2 курсу, групи 8.0110
спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки
освітньої програми Педагогіка вищої школи
О. І. Ратчин

Керівник доцент кафедри педагогіки та
психології освітньої діяльності,
к.пед.н., доцент Голованова Т. П.

Рецензент професор кафедри педагогіки та
психології освітньої діяльності,
д.пед.н., професор Гура О. І.

Запоріжжя

2021

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології

Кафедра педагогіки та психології освітньої діяльності

Рівень вищої освіти магістр

Спеціальність 011 Освітні, педагогічні науки

Освітня програма Педагогіка вищої школи

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

д.пед.н., проф. О.І. Іваницький

« ____ » _____ 2021 р.

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

Ратчину Олегу Ігоровичу

1. Тема роботи Формування гендерної культури студентів факультету фізичного виховання в умовах закладу вищої освіти
керівник роботи Голованова Тетяна Петрівна, к.пед.н.
затверджені наказом ЗНУ від «30» липня 2021 року № 1136-с
2. Строк подання студентом роботи _____
3. Вихідні дані до роботи аналіз теоретичних джерел
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) провести аналіз проблеми дослідження в контексті гендерного підходу та визначити ступінь її розробки в історії педагогіки та спорту; змістовно розробити та обґрунтувати педагогічні умови, що забезпечують ефективність формування гендерної культури майбутніх тренерів; провести педагогічну діагностику рівня гендерних компетентностей студентів факультету фізичного виховання; здійснити аналіз та виявити ефективність засобів та методів формування гендерної культури майбутніх тренерів.
5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)
5 таблиць

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Голованова Т.П., доцент		
Розділ 1	Голованова Т.П., доцент		
Розділ 2	Голованова Т.П., доцент		
Висновки	Голованова Т.П., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір матеріалу	січень 2021 р.	Виконано
2	Робота з науковими джерелами	лютий 2021 р.	Виконано
3	Робота над вступом	березень 2021 р.	Виконано
4	Робота над першим розділом	квітень-травень 2021 р.	Виконано
5	Робота над другим розділом	серпень-вересень 2021 р.	Виконано
6	Написання висновків	жовтень 2021 р.	Виконано
7	Нормоконтроль	листопад 2021 р.	Виконано
8	Проходження передзахисту	листопад 2021 р.	Виконано
9	Захист	грудень 2021 р.	

Студент _____ О. І. Ратчин

Керівник роботи _____ Т. П. Голованова

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ І.В. Козич

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 89 сторінок, 5 таблиць, 75 джерел, 1 додаток.

Об'єкт дослідження – процес формування гендерної культури студентів факультету фізичного виховання в умовах закладу вищої освіти.

Предмет дослідження: педагогічні умови формування гендерної культури студентів факультету фізичного виховання.

Мета дослідження: дослідити особливості педагогічних умов, що сприяють ефективності формування гендерної культури студентів факультету фізичного виховання – майбутніх тренерів.

Методи дослідження: теоретичний (аналіз теоретичних джерел з педагогіки, вивчення та узагальнення передового педагогічного досвіду викладачів з проблеми формування гендерної культури у навчально-виховному процесі); порівняльний (вивчення і критичний аналіз літературних джерел з метою її систематизації, порівняння різних підходів та методів навчання); теоретико-практичний (визначення етапів і заходів впровадження педагогічних умов формування гендерної культури майбутніх тренерів в умовах закладу вищої освіти).

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що визначено орієнтацію навчання у вищій школі на формування гендерної компетентності як домінуючих професійно значущих якостей майбутніх тренерів. Розроблено зміст підготовки студентів факультету фізичного виховання – майбутніх тренерів до реалізації ідеї гендерної рівності в професійній діяльності.

Практичне значення роботи полягає в тому, що висновки, матеріали та рекомендації можуть бути використані при вдосконаленні методів навчання та виховання у професійній діяльності майбутніх тренерів.

Ключові слова: ВИХОВАННЯ, ГЕНДЕР, ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ, ГЕНДЕРНА КУЛЬТУРА, ГЕНДЕРНЕ ВИХОВАННЯ, ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА, СТАТЬ, ФЕМІНІЗМ.

SUMMARY

Ratchyn O. I. Gender Culture Formation of Physical Education Faculty Students under Higher Education Institution Conditions.

The work is presented on 89 pages of printed text, contains 5 tables. The list of references includes 75 sources, 2 of them in foreign language.

The object of research is the process of forming the gender culture of students of the Faculty of Physical Education in a higher education institution.

Subject of research: pedagogical conditions of formation of gender culture of students of the faculty of physical education.

The purpose of the study: to investigate the features of pedagogical conditions that contribute to the effectiveness of the formation of gender culture of students of the Faculty of Physical Education - future coaches.

The paper analyzes the research problem in the context of the gender approach and determines the degree of its development in the history of pedagogy and sports; the pedagogical conditions that ensure the effectiveness of the formation of the gender culture of future coaches are meaningfully developed and substantiated; pedagogical diagnostics of the level of gender competencies of students of the Faculty of Physical Education was carried out; the analysis and efficiency of means and methods of formation of gender culture of future trainers is revealed.

The practical significance of the work is that the conclusions, materials and recommendations can be used to improve methods of teaching and education in the professional activities of future coaches.

Key words: education, gender, gender stereotypes, gender culture, gender education, professional training, sex, feminism.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ З ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ	11
1.1. Гендерний підхід в історії педагогічної думки та спорті.....	11
1.2. Гендерні дослідження в сучасній педагогіці як наукове підґрунтя формування гендерної культури студентів.....	22
1.3. Визначення та категорії дослідження	31
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ ФАКУЛЬТЕТУ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ	43
2.1. Цілі, завдання і методика проведення констатувального експерименту.....	43
2.2. Сутність експерименту з формування гендерної культури студентів факультету фізичного виховання – майбутніх тренерів.....	54
2.3. Ефективність засобів та методів формування гендерної культури студентів.....	70
ВИСНОВКИ.....	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	82
ДОДАТОК.....	90

ВСТУП

Україна зробила значні кроки у становленні як незалежна держава, віддана цінностям демократичного суспільства і орієнтована на європейські цінності. На шляху до інтеграції з європейською та глобальною спільнотою в цілому все більш значущими в національному та громадському діалозі стають гендерні питання: Верховна Рада ухвалила Закон «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», підписано Указ Президента «Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», затверджено Концепцію Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року.

Розвитку теорії та практичному вирішенню гендерних проблем в Україні сприяють спеціальні проекти й програми, які зреалізувалися й продовжують здійснюватися в Україні за підтримки Представництва ООН, інших міжнародних організацій. Значну роль відіграє й те, що на рівні держави в гільці влади існує Міністерство, однією з функцій якого визначено проведення гендерної політики – Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту.

Конструювання педагогічних умов формування гендерної культури майбутніх тренерів у соціально-педагогічній роботі закладу вищої освіти має забезпечити, перш за все, формування компетентностей гендерної культури. Для цього необхідне нове педагогічне мислення, яке не може сформуватися стихійно.

Тренери поставлені перед проблемою: на яких засадах конструювати взаємодію в освітньому процесі із хлопчиками й дівчинками, на які норми орієнтуватися у вихованні представниць жіночої та чоловічої статі, на традиційні, чи сучасні уявлення щодо фемінінності та маскулінності в спорті.

Очевидно, що особливістю формування гендерної культури сучасних студентів є використання як класичних ідей педагогів, так й сучасних гендерних

досліджень. Ця проблема привертає увагу і практиків, і науковців, оскільки склалась об'єктивна суперечність між тими вимогами до гендерної культури особистості, які висувають сучасні суспільні процеси, та існуючими станом гендерної культури сучасних студентів. Професійна підготовка майбутніх тренерів є одним із головних напрямків вищої освіти. Тому знання принципів формування гендерної культури в умовах навчально-виховного процесу, особливостей його організації, механізмів актуалізації гендерної культури є актуальними і необхідними.

Аналіз вітчизняних і зарубіжних літературних джерел свідчить про те, що науковці проблемам гендеру, гендерної рівності в останні роки приділяють значну увагу. Дослідженню феномена статі, відмінностей жінок і чоловіків, способів і механізмів їх виховання відводилося чільне місце в працях відомих учених і мислителів: Платона, Аристотеля, К. Пізанської, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж. Руссо, І. Канта, Г. Гегеля, Дж.-С. Міла, Ш. Фур'є, К. Сен-Симона, Р. Оуена, Г. Ващенко, А. Макаренко, В. Сухомлинського та багатьох інших авторів.

Проблеми становлення гендерних досліджень знайшли своє висвітлення в розвідках Г. Бранд, О. Вороніної, І. Горошко, І. Грабовської, П. Горностая, І. Жеребкіної, С. Жеребкіна, О. Здравомислової, І. Кона, І. Клециної, О. Луценко, Н. Лавріненко, Т. Мельник, І. Кобилянської, В. Суковатої, Н. Чухим та ін., опанування основ гендерної культури і технологій упровадження принципів гендерної демократії у сфері сучасного освітнього простору – у працях В. Агеева, Т. Булавіної, Л. Бут, С. Вихор, Т. Говорун, Т. Голованової, Н. Грицяк, К. Карпенко, О. Кікінежді, О. Кізь, Н. Кутової, Г. Лактіонової, К. Левченко, Л. Малес, Л. Міщик, О. Суислової, М. Скорик, О. Петренко.

Численні дослідження довели, що засвоєння навчальної програми студентами і студентками залежить не тільки від однакових вимог, що формально пред'являються їм але і від того, які уявлення про «правильну» для їх статі поведінку вони отримали в школі, вузі, сім'ї і якою мірою загальна атмосфера в аудиторії сприяє виявленню і обговоренню цих уявлень. Отже,

основною метою формування гендерної культури повинні бути корекція і подолання тих стереотипів, які заважають успішному розвитку особистості студента і студентки. Відомо, що сильна ідентифікація спортсменів з їх спортивною роллю починається в ранньому дитинстві і продовжується в дорослі роки. У зв'язку з цим виникають побоювання, чи не буде сильна ідентифікація із спортивною роллю сприяти формуванню рис особистості не властивих жіночій статі в маськулінних видах спорту і чоловічому – у фемінінних або приводити до гіпертрофії маськулінних якостей у чоловіків і фемінінних – у жінок в полоспецифічних спортивних спеціалізаціях.

На цій підставі можна стверджувати, що в умовах навчально-виховного процесу необхідні більш глибокі дослідження феномену гендерного підходу в історії педагогічної думки та спорту, а також сучасних гендерних досліджень. Але на сьогодні в зазначеному аспекті розгляд цієї проблеми крізь призму формування гендерної культури майбутніх тренерів не має комплексного характеру, і тому серед дослідників відсутня однастайна думка щодо того, на які педагогічні умови повинен спиратися процес формування гендерної культури студентів факультету фізичного виховання – майбутніх тренерів.

Об'єкт дослідження – процес формування гендерної культури студентів факультету фізичного виховання в умовах закладу вищої освіти.

Предмет дослідження: педагогічні умови формування гендерної культури студентів факультету фізичного виховання.

Мета дослідження: дослідити особливості педагогічних умов, що сприяють ефективності формування гендерної культури студентів факультету фізичного виховання – майбутніх тренерів.

Завдання дослідження:

1. Провести аналіз проблеми дослідження в контексті гендерного підходу та визначити ступінь її розробки в історії педагогіки та спорту.
2. Змістовно розробити та обґрунтувати педагогічні умови, що забезпечують ефективність формування гендерної культури майбутніх тренерів.
3. Провести педагогічну діагностику рівня гендерних компетентностей

студентів факультету фізичного виховання.

4. Здійснити аналіз та виявити ефективність засобів та методів формування гендерної культури студентів факультету фізичного виховання – майбутніх тренерів.

Методи дослідження: теоретичний (аналіз теоретичних джерел з педагогіки, вивчення та узагальнення передового педагогічного досвіду викладачів з проблеми формування гендерної культури у навчально-виховному процесі); порівняльний (вивчення і критичний аналіз літературних джерел з метою її систематизації, порівняння різних підходів та методів навчання); теоретико-практичний (визначення етапів і заходів впровадження педагогічних умов формування гендерної культури майбутніх тренерів в умовах закладу вищої освіти).

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що визначено орієнтацію навчання у вищій школі на формування гендерної компетентності як домінуючих професійно значущих якостей майбутніх тренерів. Розроблено зміст підготовки студентів факультету фізичного виховання – майбутніх тренерів до реалізації ідеї гендерної рівності в професійній діяльності.

Практичне значення роботи полягає в тому, що висновки, матеріали та рекомендації можуть бути використані при вдосконаленні методів навчання та виховання у професійній діяльності майбутніх тренерів.

Кваліфікаційна робота пройшла апробацію на науково-методичному семінарі кафедри педагогіки та психології освітньої діяльності (протокол № 4 засідання кафедри ППОД від 24.11.2021 р.).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ З ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ

1.1. Гендерний підхід в історії педагогічної думки та спорту

Аналізуючи історію розвитку школи і виховання в перших цивілізаціях, варто відзначити, що в переважній більшості країн Стародавнього Сходу та Стародавній Греції дівчата були позбавлені можливості здобувати освіту. Відповідно до становища жінки в Афінах дівчата здобували домашнє виховання під наглядом матерів або інших жінок на жіночій половині будинку-гінекеї. Тут вони здобували елементарні навички рукоділля, гри на музичному інструменті, часом і читання та письма.

І. Кон пише, що в Стародавній Греції дотримувалася строга гендерна сегрегація: на спортивні заходи жінки не допускалися. Олімпійські ігри були виключно чоловічими, а самі старогрецькі спортивні змагання ведуть свій початок від стародавніх чоловічих ініціацій. Втім, одна з теорій походження спортивних змагань виводить їх «із стародавнього звичаю, коли перемога на змаганнях по боротьбі або бігу була для хлопця ритуалізованим способом завоювати, привернути до себе дівчину, як це відбувається у багатьох народів» [31]. Можливо через ці причини, незаймані дівчата іноді допускалися на чоловічі Олімпійські ігри, тоді як заміжнім жінкам шлях туди був абсолютно закритий.

Про освіту жінок в епоху середньовіччя говорити не доводиться. Увагою до жіночої освіти характеризується Епоха Відродження та період Реформації.

Ранні соціалісти-утопісти Т. Мор і Т. Кампанелла вимагали однакової освіти для чоловіків і жінок, а останній, крім того, проповідував ідею спільного навчання хлопців і дівчат у школі.

З урахуванням головних тенденцій розвитку фізичної культури можна

говорити про фізичну культуру раннього середньовіччя – періоду становлення феодалізму, V-X століття, фізичній культурі розквіту середньовіччя, тобто періоду розвиненого феодалізму, XI-XV століття, і про фізичну культуру періоду заходу феодалізму, XV-XVII століття. У останні два періоди в Європі отримує розвиток фізична культура Відродження, XIV-XVI століття, що з'явилася своєрідним передвісником буржуазного фізичного виховання і спортивного руху. Жіноче єдиноборство завжди було більше виключенням, чим правилом. Ті рідкісні жінки, які брали участь в цій споконвічно чоловічій справі, у всьому наслідували чоловікам. Прикладів множина – антична боротьба, гладіаторські бої, дуелі, циркова боротьба, бокс. Сьогодні серед жінок є популярним історичне фехтування. Історичне фехтування – це форма старовинних бойових мистецтв з холодною зброєю, які відтворюються на підставі історичних джерел – текстів, зображень і усних традицій. Іншими словами, історичне фехтування – це спроба відродити єдиноборство, традиції якого не збереглися до теперішнього часу. В основному, термін «історичне фехтування» відноситься з видам холодної зброї, які існували до розквіту трьох класичних спортивних клинків - рапіри, шпаги і шаблі. Останніми роками, в результаті виникнення величезного інтересу до бойових мистецтв і до історичної спадщини, багато жінок беруть участь в єдиноборстві.

По-новому зазвучала ідея рівної освіти для обох статей в епоху Просвітництва та в період Великої французької революції. Причину відсталості жінок французький просвітитель К. Гельвецій вбачав у тому суспільному становищі, яке вони займають. Жінки і чоловіки, на його думку, відрізняються один від одного своєю тілесною організацією, але це не означає, що ця відмінність є причиною більш низького розумового рівня жінок. «Якщо жінки взагалі розумово стоять нижче від чоловіків, то це тому, що вони отримують гірше виховання» [55, 63]. Змінити становище жінки, на думку Гельвеція, може лише правильне й добре організоване виховання. Ідеї та радикальні проєкти Гельвеція щодо рівноправності жінок у суспільстві підтримував Дені Дідро, який у своїй статті «Про школу для молодих дівчат» постає прихильником

широкого розповсюдження освіти серед дівчат.

Яскравим прикладом того, як функція гендерної соціалізації проявляється в освіті, може бути система виховання, розроблена Ж. Руссо в його творі «Еміль». Для чоловічої і жіночої статей пропонуються діаметрально протилежні виховні засоби і процеси, а практичні рекомендації з навчання і виховання жінок переконливо демонструють, як можна досягти тих якостей, які приписувалися жіночій «природі», як з потенційного дерева вирощується пліт. В образі Софії, майбутньої нареченої Еміля, Руссо закладає всі ті риси, які через 150 років З. Фрейд буде виявляти у психіці своїх пацієнток як специфічні особливості жіночого: пасивність, жіночий мазохізм, таємничість жіночої сексуальності і таке інше – тобто все те, що сьогодні сприймається швидше як ознаки фундаментального відхилення, яке перешкоджає розвитку самостійного буття жінки як суб'єкта.

Важливим завданням виховання дівчат було привчання їх коритися волі чоловіків, формування вміння приборкувати свої примхи. З цією метою час від часу доцільно переривати їх ігри, примушуючи переходити до серйозних занять, не допускаючи найменшого опору. Виховуючи дівчат, не можна ні на хвилину випускати кермо влади, не надавати їм надмір свободи, тому що дівчата зловживають нею.

Жінку треба виховувати лагідною, поміркованою, слухняною, охайною, ввічливою. Створена для того, щоб коритися такій недосконалій істоті, як чоловік, що нерідко сповнений вадами і недоліками, вона повинна ще в юності навчитися переносити несправедливості й покійно терпіти нанесені чоловіком образи (бо сварливість тільки робить чоловіка жорстоким).

Ще одна риса, яку варто формувати, розумова спритність, яка є справедливим відшкодуванням сили. Завдяки хитрості жінка тримає себе з чоловіком як рівна і, підкоряючись, насправді керує. Наступна риса – добрий смак. Софія не красуня, але біля неї чоловіки забувають красивих жінок, і красуні невдоволені собою. Вона не осліплює, але збуджує інтерес; вона чарує, а чим саме, важко сказати.

Для того, щоб жінка могла народжувати здорових дітей, легко переносити пологи, щоб вона була вродлива й граціозна, їй потрібне фізичне виховання. Велику увагу у вихованні дівчат, майбутніх жінок і матерів, Руссо приділяв гімнастичним вправам, які мали би забезпечити їм прекрасну будову тіла, розвиток грації і сили, підготувати до легких пологів і відтворення здорового покоління.

У 1889 р. жіночий бокс стає популярним в Сполучених Штатах. Серед чемпіонок того часу відомі такі імена як Неллі Стюарт з Норфолка, Вірджинія, Енн Люїс з Клівленда, Огайо і Хеті Леслі з Нью Йорка. Глядачами жіночого боксу були чоловіки, а боксери, подібно до боксерів-чоловіків, іноді роздягалися до трико. Популярні були також бої по савату, в яких допускалися удари ногами. Уявлення починали зовсім юні дівчатка у віці 12 років. Садно зашивали прямо на рингу, і жінки часто билися із зламаними носами і зубами. Іноді організовували бої між боксершамі різних стилів - класичного боксу і савата. Наприклад, в 1902 році в такому бою французька, мадемуазель Аганьє, перемогла міс Пінкні з Англії. Пінкні домінувала протягом перших 90 хвилин бою, але в один з моментів Аганьє зуміла сильно ударити суперницю ногою в обличчя, діставши в результаті можливість провести інший могутній удар ногою в живіт англійки і добилася перемоги. Було проведено навіть декілька жіночо-чоловічих боїв [4].

На початку минулого століття Жіноча боротьба стає популярною в Європі. Маша Поддубная, дружина великого російського борця Івана Поддубного, неодноразово боролася за чемпіонський титул серед жінок.

«Дівчатам дуже корисно вчитися боксувати», – мовилося в статті, опублікованої в колонці краси в газеті «Нью-Йорк Івнінг Уорлд», 17 лютого 1905 року. Чому? Тому що «результатом цих вправ будуть врівноваженість, грація і жвавість рухів». Серед вправ, які рекомендувалося виконувати ученицям шкіл з їх виховательками були хук в голову і удар в сонячне сплетення. Згідно цій газеті, молоді пані, що відвідували Академію Медісона в Нью-Йорку, боксували і боролися. Жінки з робочого класу також боксували і

боролися, хоча переважно за гроші, а не із спортивного інтересу. Повідомляли, що в Новому Орлеані дві боксерши померли від каліцтв, отриманих в боях з південноамериканкою на ім'я Беллона [4].

На відміну від країн Західної Європи, освіта у Київській Русі була доступна для дівчат. У 1086 р. княжна Ганна Всеволодівна відкрила першу жіночу школу в Києві, в той час, як у Європі ще дискутували на предмет того, чи є жінка людиною. Такі ж школи відкривались і в інших містах держави. Ряд джерел засвідчує високу освіченість жінок, насамперед у князівських верхах. Це підносило престиж Київського двору серед монархів Європи, оскільки було базою для міждинастійних шлюбів. Мабуть не випадково Ярослав Мудрий через своїх високоосвічених дочок, виданих заміж до європейських монархій (Ганна – дружина французького короля Генріха, Єлизавета – норвезького конунга Гарольда, Анастасія – угорського короля Анджея), був названий тестем Європи. Сестра Володимира Мономаха Євпраксія була імператрицею священної Римської імперії, брала активну участь у політичному житті західної Європи.

Не дивлячись на те, що в козацькій державі жінок не допускали до спільного проживання зі своїми чоловіками і синами, їх значення у суспільних відносинах було великим. Козацька педагогіка, виховуючи майбутніх козаків-лицарів, особливу роль відводила формуванню лицарської честі, серед неписаних законів кодексу якої відзначались так, як:

- шляхетне ставлення до дівчини, жінки;
- милосердність;
- вірність у коханні, дружбі тощо.

Необхідність доброї освіти дівчат, як матерів тих діячів, що могли б колись вирости серед «стуманілого» люду, зазначена серед завдань Кирило-Мефодіївського братства, оспівана в поезії Т. Шевченка. Відмінною рисою суспільно-педагогічного руху 60-х років XIX ст. є його спрямованість на боротьбу за освіту жінок. Саме під його тиском в Україні створюються інститути шляхетних дівчат (Харків, Полтава, Одеса, Київ), жіночі гімназії та

епархіальні школи.

Проти соціальної нерівності жінок у цей час різко виступив М. Пирогов. «Жінка, якщо вона здобуде належну освіту й виховання, може так само добре засвоїти собі наукову, художню і громадську культурність, як і чоловік». У вихованні жінки полягає виховання всього людства: «Нехай жінки зрозуміють, що вони, доглядаючи колиску людини, влаштовуючи ігри її дитинства, навчаючи лепетати перші слова й першу молитву, стають головними будівниками суспільства» [14, 108]. Головна умова при цьому та, щоб жінка збудила в собі свою жіночність. «Жінка з чоловічою освітою і навіть у чоловічому одязі повинна завжди залишатися жіночною і ніколи не нехтувати розвитком кращих дарів своєї жіночої природи» [14, 108].

Не дивлячись на те, що у висловлюваннях М. Пирогова звучать антифеміністські мотиви, особливо щодо рівних прав жінки з чоловіком на однакову освіту, його ідеї підштовхували в Україні до створення феміністських рухів.

Суттєве значення формуванню рівноправності статей надавав класик вітчизняної педагогіки К. Ушинський: «Для християнства чоловік і жінка – особистості рівноправні, однаково самостійні й однаково відповідальні, яких тільки шлюб вводить у рівноправні між собою відносини» [70, 364]. У ряді своїх праць він протестує проти патріархатно-гендерного підходу в суспільному вихованні: «Найцинічніше висловлене бажання приготувати з жінки мислячий, господарський прес для віджимання всього, що можна витиснути з усякого ганчір'я, варених кісток, кавової гущі, гнилої картоплі, щоб нічого в господарстві даремно не пропадало». Формулюючи принцип народності, К. Ушинський зазначив, що «жінці повинне бути забезпечене виховання й освіта рівні з чоловіком, бо здійснення народного виховання багато залежить від жінки-матері» [70, 365].

Проблемам вирішення жіночого питання, спільного навчання хлопців і дівчат, підготовки їх до самостійного дорослого життя присвячено низку наукових праць видатного українського педагога С. Русової. Вона акцентує

увагу на національному факторові виховання, сутність якого вбачає в необхідності ознайомлення молодшої людини з культурою, звичаями, сімейним побутом того народу, до якого вона належить [41].

Заслуговують на увагу окремі думки українського педагога Г. Ващенка. Його праця «Виховний ідеал» розкриває загальнолюдські і національні цінності, які необхідно класти в основу виховання української молоді, формування сім'янина. Розкриваючи сутність традицій народу, він акцентує увагу на українському побуті з його вірністю в коханні, статевою поздержливістю і здоровим сімейним життям. Ці риси за радянських часів, на думку Г. Ващенка, зазнали великого ушкодження, але їх треба відновити для оздоровлення нації, і це може зробити добре поставлена виховна система, бо без здорової родини не може бути здорової нації [12].

Значне місце у формуванні майбутнього сім'янина Г. Ващенко відводить естетичному вихованню. Естетика побуту, чепурність в одязі, житлі, уміння прикрасити приміщення, виховання смаку і таке інше мають прищеплюватись людині, що входить у доросле життя. І, нарешті, одним із завдань виховання є формування людини фізично здоровою, прищеплення їй здорових гігієнічних навичок. Без цього розбудова сім'ї Г. Ващенком просто не мислиться.

Цінний внесок до розробки проблем статевого розвитку і сексуального виховання дітей і підлітків вніс П. Блонський. Він розділяв усіх учених, які вивчали дитячу сексуальність, на дві групи, що займали діаметрально протилежні позиції. В одних домінує погляд на дитину як на істоту, абсолютно позбавлену сексуальності, якість безлике, безстатеве створіння, інші вбачають у дитині потенційного еротомана. П. Блонський піддає критиці обидва напрямки, вважаючи, що не можна ні перебільшувати значення сексуальних потягів дитини, ні ігнорувати їх. У дослідженні П. Блонського «Нариси дитячої сексуальності» дано наукову інтерпретацію питанням сексуального переживання хлопчиків і дівчаток різного віку, впливу цих переживань на статево життя в зрілому віці; психології кохання; особливостям першої закоханості і кохання. Він вважав, що період статевого дозрівання вимагає

уважного і обережного ставлення вихователів [5].

Проблемі статевої соціалізації значну увагу приділяв А. Макаренко. Він вважав, що правильне статеве виховання дитини – це, передусім, формування культури особистості, виховання її як майбутнього сім'янина, виховання глибокої поваги до жінки. Мета статевого виховання, на думку А. Макаренка, – виховати дітей так, аби вони ставились до кохання як до серйозного і глибокого почуття, щоб свою насолоду, своє кохання і щастя вони реалізували в сім'ї. Культура любовного переживання неможлива без гальмування, організованого в дитинстві. Статеве виховання має полягати у вихованні тієї інтимної пошани до питань статі, яка називається цнотливістю [18, 145].

А. Макаренко вважав доцільним проведення в школі серйозних бесід (з хлопцями і дівчатами окремо) з питань статевої гігієни, а в старшому віці – з проблем небезпеки венеричних захворювань. Але такі бесіди повинні торкатися „статевої моралі”. Приводом для таких бесід мають бути: цинічні розмови, підвищений інтерес до чужих сімейних справ, підозріле і не зовсім пристойне ставлення до любовних пар, легковажна дружба з дівчатами, неповага до жінки, надмірне захоплення нарядами, раннє кокетство, інтерес до книг, які надто відкрито зображають статеві стосунки [39].

Велика заслуга в актуалізації проблеми підготовки молоді до подружнього життя та в практичному вирішенні цього питання належить видатному українському педагогу В. Сухомлинському. Виходячи з мети формування якостей сім'янина, він визначив конкретні завдання її досягнення:

а) формування моральних уявлень про шлюб і сім'ю (дружба, кохання, відданість, вірність, обов'язок, честь, гідність, відповідальність тощо);

б) формування морального ідеалу сімейного життя;

в) розвиток моральних почуттів, що визначають поведінку людини в сімейному житті (особиста симпатія, повага, прив'язаність тощо);

г) формування моральних переконань, на яких ґрунтується кохання, шлюб, сім'я;

д) оволодіння позитивним досвідом моральних відносин між статями.

В. Сухомлинський закликав так організувати діяльність учнівського колективу, щоб не було «спеціально чоловічих і спеціально жіночих видів діяльності». «Не повинно бути таких трудових взаємовідносин, щоб дівчатка обслуговували хлопчиків і звикали таким чином до ролі домогосподарки. Те, що треба робити в домашньому господарстві, однаково вміло й старанно повинні робити чоловіки і жінки. Коли і є якийсь розподіл в самообслуговуванні, то він має бути тимчасовим: сьогодні хлопці виконують одну роботу, завтра – іншу» [63, 136]. Неодноразово він повторював, що не можна допустити того, щоб «жінки наші ставали освіченими, інтелектуально багатими рабинями – одне з дуже важливих завдань школи». І далі: «Як вогню бійтеся, щоб дівчатка відчули: ми – слабші, наша доля – підкорятися» [63, 136].

Закликаючи до чуйності і тактовності, В. Сухомлинський вважав неприпустимим для вихователя пояснювати ті чи інші позитивні чи негативні риси дитини приналежністю до тієї чи іншої. Статі, тим більше протиставляти дівчат хлопцям або навпаки [65, 82].

Керуючись гендерними ідеями соціальної рівності, Україна підписала міжнародні документи щодо подолання гендерної нерівності в усіх сферах суспільного розвитку, ліквідації всіх форм дискримінації будь-якої статі, наповнення гендерним компонентом усієї системи суспільної і державної життєдіяльності, забезпечення пріоритету гендерного підходу щодо створення умов саморозвитку і самовираження Жінки і Чоловіка, оцінки планів та результатів їх діяльності, визначення гендерної перспективи. Виконання взятих зобов'язань щодо утвердження гендерної рівності потребує осмислення національних можливостей їх реалізації з урахуванням історично набутої практики суспільного життя чоловіка і жінки, національних традицій їх взаємовідносин, досягнень і рівня соціальної культури та її складової – гендерної культури.

У наш час одним із пріоритетних напрямків соціальної політики держави є розвиток дитячого і юнацького спорту. Даною проблемою активно займаються установи додаткової освіти, а саме: спортивні дитячі школи

олімпійського резерву, школи спортивної майстерності, дитячо-юнацькі школи, спортивні гуртки, секції. Щорічно дані установи готують спортсменів вищої кваліфікації, чемпіонів, серед яких значна кількість жінок.

Сучасний спорт – унікальне явище життя соціуму й людини. Він гарний, привабливий, надає людині величезні можливості для прояву духовних і фізичних сил, тому стає зрозумілим потяг жінок до спортивної діяльності. Вони не тільки займаються традиційно жіночими видами спорту, але й освоюють все нові й нові спортивні дисципліни, досягаючи найвищих спортивних результатів і стрімко наближаючись до абсолютних рекордів, установлених чоловіками.

Багато дослідників вважають, що в жінок, що спеціалізуються у видах спорту, що є прерогативою чоловіків, більшою мірою присутні маскуліні риси. Але насправді зовсім не обов'язково, що ці маскуліні риси проявляються зовні, деформують особистість, негативно впливають на спортсменку. Те ж саме можна сказати про спортсменів чоловічої статі у фемінінному виді спорту.

У спорті виділяють групи гендерних стереотипів. Це стереотипи маскуліності-феміності, пов'язані з якостями особистості. Чоловікам і жінкам приписуються цілком певні психологічні якості й властивості особистості, нав'язують різні типи темпераментів і стилів поведінки. Типово жіночими якостями зізнаються пасивність, нерішучість, залежність, відсутність логічного мислення, артистизм, емоційність, грація, які корисні у фігурному катанні, синхронному плаванні, гімнастиці й т.д. Серед видів спорту, небезпечних для жінок, називають ті, які найбільшою мірою вимагають маскуліних рис і поведінки: бокс, важка атлетика, боротьба, стрибки на лижах з трампліна й т.д.

Також однією з актуальних проблем міжнародного олімпійського руху є проблема участі жінок у спорті й формування жіночої олімпійської програми. Більше третини з 34 видів змагань в 26 видах спорту, передбачених олімпійською програмою, існують полові розходження в тій або іншій формі. У параолімпійських іграх, цей відсоток досягає п'ятдесятьох.

Після торішньої олімпіади в Пекіні золота медалістка в мотоспорті з

Великобританії Вікторія Пендлтон ремствувала на те, що в неї не було можливості повторити триумф Криса Хоя в трьох видах змагань, оскільки жінки змагаються тільки в одному виді мотогонок [4].

Двадцятивосьмилітня Пендлтон сказала: «Моє життя не змінилося так драматично як у Криса Хоя – не тому що я важко не тренувалася або в мене немає такого як у нього таланта, а тому, що мені не дали шансу. Вся проблема в тім, що я народилася жінкою» [4]. У той час як чоловіки змагаються в трьох видах мотоциклетного спорту (командний спринт, індивідуальний спринт і керін), жінки – тільки в індивідуальному спринті.

Хоча в гімнастиці й плаванні існують чисто жіночі змагання необхідно покінчити із практикою обмеження жінок від участі в ряді змагань у таких видах спорту як бокс, перегони на каное, мотоциклетний спорт, веслування й боротьба. Невірно, що жінки не можуть брати участь у всіх змаганнях, що й чоловіки. Жіночий спорт зробив колосальний стрибок, тому прийшов час рівних можливостей на олімпіадах.

Одна з проблем в спорті – це проблема гендерної приналежності в спорті існує вже декілька десятиліть. Як це ні парадоксально, але про неї вперше заговорили на змаганнях в Берліні – Олімпіаді-36. Напхані анаболіками спортсмени тоді показували просто феноменальні результати.

Німка Дора Ратъен зайняла високе місце в стрибках у висоту, але після з'ясувалося, що жінкою вона не є. Розгніваний галасом, що піднявся, Гітлер відправив «незрозумілу» спортсменку на фронт.

У тому ж 36-м «відрізнялися» і американки, правда, скандальна інформація вилізла на поверхню тільки через роки. Після смерті олімпійської чемпіонки в естафеті 4x100 метрів Елен Стефенс стало відомо: по всіх параметрах вона повинна була виступати в чоловічому заліку.

У 50-ті роки гендерні скандали знов спалахнули з новою силою. Спортсменки навіть відмовлялися стояти на п'єдесталі з тими, кого не вважали справжніми жінками. Міжнародному олімпійському комітету (МОК) нічого не залишалось, як зупинити конвеєр «мужоподібних» рекордів і ввести

спеціальний секс-тест.

Однак справжній момент прагнення до рівності в цих видах спорту – це не бажання широких мас, гонористі стереотипи виступають бар'єром на шляху росту спортсменів, більшість жінок не прагнуть займатися традиційно «чоловічою» справою, проявляти відповідні якості, очікуючи негативних наслідків у своїх взаєминах з людьми. Тренери поставлені перед проблемою: як взаємодіяти в освітньому процесі із хлопчиками й дівчинками, чи орієнтуватися у вихованні представниць жіночої статі на вимоги, пропоновані видом спорту, або на традиційні подання про фемінності. Проблема пошуку внутрішніх резервів була й залишається актуальною. Новим аспектом у рішенні цієї проблеми можуть стати усвідомлення й подолання гендерних стереотипів.

1.2. Гендерні дослідження в сучасній педагогіці як наукове підґрунтя формування гендерної культури студентів

Гендерні дослідження – це дослідження способів відображення соціального розуміння статевих відмінностей, дослідження існування людського роду у вигляді значень і сенсу: залежно від розподілу за ознакою статі в соціальних організаціях та інституціях (ринок праці, сім'я, освіта) нормативних значень, які виражаються в політичних і релігійних доктринах; символів; значень особистісного сприйняття.

Поняття «гендерні дослідження» часто ототожнюються в науковій практиці з «феміністськими» чи «жіночими» дослідженнями. Нерідко використовують і поняття «дослідження жіночих проблем». Насправді ж об'єкт гендерних досліджень – не жінка, а весь спектр соціальних взаємодій між статями, заснованих на міжстатевій стратифікації соціуму. Центральне місце в сфері гендерних досліджень займає вивчення відмінностей і подібності в соціальній поведінці статей. Предметом гендерного аналізу є обидві статі, їх стосунки між собою, їх взаємозв'язки і взаємодетермінації з соціальними

системами різних рівнів. Виходячи з цього, гендерний підхід можна використовувати у вивченні як жіночих, так і чоловічих моделей статевої ідентифікації та самореалізації.

В історії розвитку проблематики статевої психологічності відмінностей виділяється ряд етапів. Наприклад, І. Кон, посилаючись на періодизацію Керол Джеклін, виділяє чотири етапи:

1. Перша чверть ХХ ст. – нечисленні дослідження психологічності особливостей чоловіків і жінок підводяться під рубрику «психологія статі», причому статі часто ототожнюється зі сексуальністю.

2. Друга чверть ХХ ст. – «психологію статі» змінила «психологія статевої відмінності», які вже не зводились до сексуальності, але здебільшого вважались заданими природою.

3. Третя чверть ХХ ст. – цей термін змінюється на м'якший – «відмінності, пов'язані із статтю». Коло досліджуваних психічних явищ розширилося, а вплив біологічного детермінізму слабшав.

4. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. їх стали називати «гендерними відмінностями», які можуть взагалі не мати біологічної основи [32, 116].

Гендерні дослідження зародилися під впливом феміністського руху другої хвилі (60-ті роки ХХ ст.), який виявив проблему нерівності можливостей за ознакою статі при формальній юридичній рівності статей. Боротьба за соціальну рівність на початку ХХІ ст. полягає, окрім іншого, в тому, щоб можливості людини якомога менше визначалися фактором статі. Коли на законодавчому рівні ця проблема була вирішена, виявилось, що фактична нерівність за ознакою статі, проте, збереглась у всіх сферах життя. Саме це й стало причиною появи другої хвилі феміністського руху.

Гендерні дослідження привели до розуміння того, що проблема нерівності набагато глибша, ніж це уявлялось; що вона впирається у відтворення нерівності можливостей. Була переосмислена роль культури, популярних стереотипів, упередженості науки у формуванні уявлень про жіноче й чоловіче, про мужність і жіночність та їх роль у творенні бар'єрів перед жінками й

чоловіками. Гендерні дослідження вивчають динаміку змін чоловічих і жіночих ролей у суспільстві й культурі, розробляють перспективну стратегію досягнення фактичної рівності можливостей жінок і чоловіків.

Гендерні дослідження вивчають суспільні інститути, які формують «традиційні» ролі і культурні норми: державу, сім'ю, систему освіти, церкву, мову, законодавство, механізм суспільного розподілу праці, засоби масової інформації. Вони дають змогу розкрити соціальні і культурні механізми, за допомогою яких у традиційному суспільстві формується нерівність людей на основі їх біологічної статі. Гендерні дослідження, що становлять важливий розділ сучасного суспільствознавства, на відміну від біології статевого диформізму, вивчають соціальні і культурні відмінності в становищі і поведінці чоловіків і жінок у конкретному соціокультурному середовищі. Вони безпосередньо пов'язані з реалізацією прав людини. Тому проведення цих досліджень і розвиток гендерної освіти сьогодні вкрай необхідні для України як передумова громадянського суспільства.

Сам гендерний підхід за наявності смислової варіативності поняття «гендер» може також включати в себе певні специфічні особливості теоретичного ракурсу, що свідчить про дискусійність і багатоплановість гендерних досліджень, що приводять до неоднозначності рішень. Так, гендерно-чутливий підхід концентрує увагу на індивідуальних відмінностях і на відмінності поглядів чоловіків і жінок, при визнанні статусної рівності між ними [74].

Гендерно-нейтральний підхід наполягає на визнанні рівностей статей при тому, що гендерні відмінності визнаються незначними й не допускають ціннісних визначень.

При гендерно-стереотипізованому підході визнаються відмінності, але заперечується рівність між статями. Жінки і чоловіки повинні культивувати статеві відмінності, причому, в цій системі стосунків жінка завжди повинна потребувати захисту і підтримки з боку чоловіка [4].

Гендерно-орієнтовані дослідження соціалізації дітей за статтю, не

заперечуючи значення й впливу біологічної статі, віддають перевагу впливу соціуму на становлення й конструювання гендерної ідентичності індивідів і гендерних відносин. Гендерна педагогіка бере за основу те, що гендерна ідентичність не є одноманітною, жорсткою, однаковою для всіх чоловіків і для всіх жінок у рамках своєї статі. Через це, розробляючи структурно-функціональну модель соціалізації, ми виходили з визнання варіативності, індивідуальності, пластичності гендерних відмінностей.

Коло питань, яке вимагає своєї розробки і досліджень у зв'язку з декларуванням нового педагогічного напрямку, визначається проблематикою соціалізації індивіда, а саме: «Суспільство, стать, гендер» (біологічне і соціальне у гендерній соціалізації, наслідки гендерної асиметрії для розвитку особистості дитини, конструювання технологій впливу соціуму на індивіда з метою формування певної моделі гендерної ідентичності, сутність соціальних трансформацій у стосунках статей тощо); «Гендер і педагогіка» (гендерні аспекти історії школи і педагогіки; гендерний потенціал навчально-виховного процесу, вікові аспекти гендерної соціалізації, критика гендерної тенденційності традиційної школи тощо); «Проблеми впровадження гендерного підходу в роботу школи і сім'ї» (методологія і методика гендерної освіти і виховання, шляхи впровадження гендерної інновації в навчально-виховний процес освітніх установ і сім'ї тощо); «Міжстатеві взаємини» (еволюція гендерної взаємодії, міжстатева дружба, кохання, сексуальні стосунки); «Дошлюбна підготовка учнівської молоді» (гендерні проблеми сучасної сім'ї; сексуальна культура в сім'ї; гендерні особливості подружніх конфліктів, виконання батьківських ролей тощо); «Гендерний підхід у підготовці вчителів» (виявлення і подолання гендерних стереотипів учителів і студентів педвузів, методи і прийоми їх деконструкції і реконструкції).

Аналіз діяльності освітніх закладів, вивчення їх документації дозволили виділити головні стратегічні напрямки формування гендерної культури студентської молоді. Процес впровадження гендерного підходу в національну освіту передбачає шлях від адміністрації вищих навчальних закладів до

викладачів та від викладачів до адміністрації [46]

Необхідно зазначити, що в окремих вузах викладання спецкурсів з гендерних досліджень в ВНЗ відбувається як обов'язкова дисципліна навчального плану, а в інших вузах як факультативні заняття, «кружки» для студентів з метою поширення цінностей гендерної культури серед студентів в поза аудиторний час [11].

Аналізуючи питання формування гендерної культури в вітчизняній освіті, можна дійти висновку, що на сьогодні, існують найбільш поширені три стратегічних напрямки:

- розробка авторських спецкурсів з гендерних досліджень в ЗВО;
- функціонування Центрів гендерних студій при ЗВО, іноді при підтримці неурядових організацій;
- розробка наукових проектів в рамках ЗВО з впровадження гендерного підходу до навчально-виховного процесу при підтримці держави.

Вагомою підтримкою для розвитку теоретичних і політико-практичних засад вирішення гендерної проблеми в Україні стала участь вітчизняних науковців у різноманітних дослідницьких проектах, зокрема за сприяння ПРООН, Міжнародного фонду «Відродження», Канадського агентства міжнародного розвитку, Канадсько-Українського гендерного фонду [29].

Серед українських ЗВО пріоритет в розробці та інституалізації гендерних курсів належить Київському національному університету імені Тараса Шевченка (розроблено методологію та розпочато гендерну експертизу навчальних програм соціогуманітарного циклу, впровадження, читання навчальних курсів з гендерних досліджень), Київському політехнічному інституту (розробка та впровадження в навчальний процес дисципліні «Гендерні дослідження» для напряму підготовки «інженерія», «соціологія», «менеджмент» автор Ю. Стребкова), Сумському державному педагогічному університету імені А. Макаренка (впровадження, читання навчальних курсів з гендерних досліджень, гендерна лабораторія під керівництвом О. Луценко), Тернопільському державному педагогічному університету імені Володимира

Гнатюка («Гендерна педагогіка», автор В. Кравець, «Гендерна психологія» для спеціальностей «Психологія», «Соціальна педагогіка», автори О. Кікінежді, Т. Говорун, створення Центру гендерних студій та розробка тренінгової програми з формування гендерної культури молоді автори О. Кікінежді, О. Кізь).

Впровадження цінностей гендерної культури серед студентської молоді відбувається також шляхом включення гендерних питань до напрямків виховної роботи зі студентами в ЗВО (розробка та впровадження «Концепції виховної роботи зі студентами» де серед основних завдань виховної роботи ВНЗ – формування у студентської молоді органічного поєднання професійних знань із гендерною культурою).

На сьогодні в країні видається журнал «Гендерні дослідження», розроблено навчальну програму базового курсу та підготовлено навчальний посібник «Основи теорії гендеру», підготовлений Київським інститутом гендерних досліджень, виданні монографії українських дослідників, які присвячені гендерним питанням в освіті – Запорізький національний університет, Харківський національний університет ім. В. Каразіна – Харківський центр гендерних досліджень – розробка курсів з гендерної проблематики, співробітництво центру з програмою жіночих досліджень університету штату Айови, США, завдяки чому заснований ряд навчальних модулів, одним з завдань якого є впровадження в існуючі курси таких тем як гендр і порівняльний аналіз інтерактивних методів викладання США і України. Харківським центром гендерних досліджень був створений Інститут Міжнародних Літніх Шкіл з гендерних досліджень, створений сільовий ресурс інституалізації гендерних досліджень в системі пострадянської вищої освіти, головною метою якого є покращення кваліфікації в області гендерних досліджень молодих науковців і викладачів з різних регіонів країн колишнього СРСР та Східної Європи. Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (реалізація наукового проекту з метою покращення якості викладання спецкурсів з гендерної тематики,

створення комплекту науково-методичних та навчальних матеріалів).

Вперше в Україні в Харківській області розпочата програма реалізації Закону України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків», який вступив в силу в 2006 році. Семінари-тренінги відбулися з тем: Гендерна освіта для всіх: рівні права-рівні можливості», «Гендерне виховання. Впровадження гендерних компонентів в систему освіти України». Ініціатором програми став Інститут гендерних відносин міжнародної громадської організації «Міжнародний фонд «Панна». Ряд програм і спецкурсів з гендерної рівності, сучасній гендерній ідеології, рівним правам і можливостям апробований в вузах України. Наприклад, в Харківському державному педагогічному університеті імені Г. Сковороди, Харківському філіалі Української Академії державного керування при Президенті України [61].

Незважаючи на зобов'язання, які взяла на себе Україна щодо просування гендерної рівності, спеціальні курси з гендерної проблематики викладаються тільки в окремих закладах вищої освіти, не в кожному українському університеті створюються наукові гендерні та жіночі центри, які могли б стати дослідницькими базами для розвитку цього напрямку у закладах вищої освіти. Центри могли б скоординувати зусилля окремих науковців, вузівських викладачів, аспірантів і студентів, і цілком могли б здійснювати міждисциплінарні та дисциплінарні дослідження з гендерної тематики. Таким чином, на сьогодні чи не єдиною формою розвитку таких досліджень є громадські організації.

Враховуючи це, як і необхідність об'єднати зусилля науковців та гостру потребу якось координувати спільні заходи з формування й розвитку гендерних студій в Україні, у лютому 1999 р. був створений Київський інститут гендерних досліджень, що працює при одному з найвідоміших і найдавніших вузів України, Київському університеті імені Тараса Шевченка. Освітня програма інституту націлена на впровадження курсів з гендерної проблематики в учбовий процес університетів та центрів вищої освіти в Україні, на розробку учбових та методичних посібників, освітніх курсів для громадських активістів.

Інститут координує роботу з офіційної інституалізації освітніх гендерних курсів в інших вищих навчальних закладах, центрах з гендерних досліджень України, та співробітничає з Іванівським гендерним центром та Іванівським державним університетом, який є головною організацією державної російської міжвузівської програми «Фемінологія і гендерні дослідження»; Сумським гендерним центром та Львівською громадською організацією «Жінка і суспільство» [73].

Відомі своєю діяльністю Центр гендерних студій при Інституті літератури НАН України, Одеський науковий центр жіночих досліджень, Сумський гендерний центр, було відкрито консультпункт з гендерних питань в Херсонському державному аграрному університеті.. В 1996 році групою жінок з обласної універсальної наукової бібліотеки імені Д. Чижевського міста Кіровограду була заснована Кіровоградська обласна інформаційна служба з актуальних питань жіноцтва (ОЖЕС) – громадська неприбуткова організація з метою розвитку дослідження з гендерних питань, пропагування політики рівних можливостей в соціальному, економічному, політичному і культурному житті України.

Формування гендерної культури в рамках конкретного закладу вищої освіти відбувається шляхом взаємодії викладачів-інноваторів з представниками різних структур як всередині його, так і за його межами. Це знаходить свій прояв у вигляді проведення різних заходів з провадження ідей гендерної рівності в різні сфери суспільства:

- науково-практичні конференції;
- теоретичні семінари;
- робота круглих столів;
- співпраця з жіночими й суспільними організаціями [48].

Так, дискусії під час круглих столів, проведення тримісячної акції з проблем гендерної рівності в місті Запоріжжі протягом трьох останніх років, приєднання до всесвітньої акції «16 днів проти гендерного насильства» доповнюють практичну діяльність викладачів з формування цінностей

гендерної культури студентів університету. Запорізький національний університет (факультет СПП) разом з Запорізькою жіночою організацією «Центр громадянсько-соціальних ініціатив» щорічно проводять «Гендерний форум», на якому присутні представники різних структур місцевої влади. Форум, покликаний сконцентрувати увагу на аналізі та знаходженні шляхів вирішення гендерних проблем регіону.

Глобальна траєкторія в інституалізації гендерного підходу в рамках конкретного вищого навчального закладу орієнтована на інтенсивну взаємодію інноваторів з представниками різних структур як всередині його, так і за його межами. Це знаходить свій прояв у вигляді проведення теоретичних семінарів та науково-практичних конференцій з гендерної тематики, створення творчих груп студентів та викладачів, що цікавляться дослідженням гендерних проблем, залучення їх до роботи з реалізації проектів, затверджених в гендерних студіях, лабораторіях та центрах, а також у жіночих й суспільних організаціях, закордонних фондах, що підтримують ідеї гендерної демократії і рівності, публікацій статей та різних матеріалів за результатами проведення гендерних досліджень у різних популярних і спеціалізованих виданнях.

Завдяки досягненням наукових центрів з гендерних досліджень були відпрацьовані реальні механізми розвитку наукового напрямку та поширення знань у традиційному науковому середовищі. Так, до таких механізмів, відносять: організацію та проведення літніх шкіл і наукових читань; започаткування наукових періодичних видань; бібліотеки і бази даних; створення асоціації дослідників гендерної проблематики; започаткування Всеукраїнського конкурсу студентських аспірантських робіт з гендерної проблематики, тощо [50].

Отже, розгляд питання інтеграції цінностей гендерної культури в вітчизняний освітній простір, показує що за останні роки досягнуто значного результату. Водночас слід визнати, що процес формування гендерної культури студентів закладів вищої освіти уповільнюється через нерозуміння важливості цього питання керівниками навчальних закладів.

У варіанті Запорізького національного університету модель упровадження гендерних досліджень заснована на соціальному партнерстві факультету соціальної педагогіки та психології з жіночої громадської організацією «ЦГСІ», а також моделі курсів гендерної спрямованості при навчанні бакалаврів-психологів, соціологів, істориків, соціальних педагогів, моделі освіти жінок «Cisco». Пріоритетні стратегії діяльності факультету соціальної педагогіки та психології у гендерних дослідженнях: розвиток наукової та методичної бази щодо забезпечення гендерних курсів різних спеціальностей, подолання консервативних гендерних стереотипів в системі освіти; формування мотивації жінок, студенток до просування в науці та активній участі в управлінні університетом та студентському самоврядуванні, створення позитивного іміджу жінки-лідера в суспільній свідомості, подолання жінками феномену самодискримінації і «боязні успіху». Розвитку гендерних досліджень на факультеті СПП сприятимуть такі чинники: формування позитивного іміджу університету; формування жіночого лідерства та волонтерства; зміцнення партнерських зв'язків з громадськими жіночими організаціями; справедливість і прозорість в управлінні ЗВО і педагогічному контролі; організація основ гендерних досліджень в університеті; створення теоретико-методичної бази для відкриття спеціальностей «гендерні дослідження» для бакалаврів та магістрів.

1.3. Визначення та категорії дослідження

Поняття «гендер» у 1968 році вперше було введено в науковий обіг психологом Р. Столлером, який, вивчаючи в Каліфорнійському університеті психологію гермафродитів та транссексуалів, дійшов висновку, що легше хірургічним шляхом змінити стать людини, ніж психологічним – його гендерну ідентичність. З цього моменту, стверджує автор, була зроблена історично перша спроба диференціації понять «стать/секс» та «стать/гендер» на підставі

діалектики співвідношення «природного – соціального» [50].

Так, уперше розмежування феноменів гендера та статі, здійснено американським антропологом М. Мід, яка, вивчаючи протягом сорока років примітивні народи басейна Тихого океану і зафіксувавши способи чоловічої та жіночої поведінки, які залежать від принципів, що культивуються культурою та обумовлюються ними, дійшла висновку, що стать (sex) – це природна характеристика людини, в той час як гендер (gender) – формується як результат його соціокультурної характеристики [35, 158].

Тейлор ввів в науковий ужиток культуру у вигляді комплексу знань, вірувань, звичок, засвоєних людиною, як членом суспільства. Кребер і Клакхон зібрали список визначень культури, щоб виявити чинник цілісності, обуславлюваний якимось духовним ядром, яке додасть їй системоутворюючий характер. Вони прийшли до висновку про незбагненність цього феномена із-за неможливості визначення смислового поля [37]. Проте, зараз під культурою мається на увазі рівень розвитку людини і суспільства, а також ступінь вдосконалення різних сфер людської діяльності і життя.

В рамках ціннісного підходу культура конститується певною системою цінностей, що визнаються тим або іншим соціумом. З погляду діяльнісно-поведінкового підходу культура є інтеграційною якісною характеристикою будь-яких форм і результатів людської діяльності, задаючої їй межі і що додає їй значущість.

Культура завжди існує в неоднорідному статевому суспільстві. Як еволюціонуюча система вона складається з двох підсистем – чоловічої і жіночої субкультури, де кожна з них по-своєму взаємодіє з навколишнім середовищем і грає свою роль в розвитку системи в цілому. Гендерна культура є системою регулювання відносин між статями, ціннісно-усвідомлену сукупність правил і норм соціальної взаємодії індивідуумів відповідно до статевої приналежності, втілених в принципах і традиціях суспільної життєдіяльності. Вона включає ряд структурних компонентів, зокрема, гендерні стереотипи, ролі, контракти, феномен «гендерної асиметрії», феномени «маскуліності» – «фемінності» і

так далі Гендерні ролі – це реальна поведінка чоловіків і жінок, яку ми спостерігаємо в суспільстві. Гендерні стереотипи – широко поширені думки про те, як повинні поступати і чого не повинні робити чоловіки і жінки. Ці стереотипи, що реалізуються в повсякденній практиці людей, роблять істотний вплив на формування соціальної реальності [24].

Сьогодні все більш посилюються процеси взаємодії культур, зокрема гендерних культур. В процесі міжкультурної взаємодії відбувається обмін матеріальними і духовними продуктами культурної діяльності, здійснюваної в різних формах. Цей обмін реалізується за допомогою комунікації (процес роботи тієї або іншої інформації надбанням суспільства або групи, метою якого є взаєморозуміння), діалогу (обмін інформацією, цінностями, очікуваннями, уявленнями і так далі між комунікаторами як певними групами або представниками груп), дифузії (взаємне проникнення культурних рис і комплексів з одного суспільства в інше при їх зіткненні).

У цьому контексті важливого значення набуває поняття «гендерна культура». Ми розглядаємо гендерну культуру як сукупність статево-рольових цінностей у суспільних відносинах і відповідних до них нормативів поведінки, потреб, інтересів, форм діяльності. Тому актуалізується проблема організації соціального досвіду студентської та гендерної ідентифікації, яка становить процес визначення особистістю себе як члена певної соціальної групи: з одного боку, студентства, з іншого – жіноцтва або чоловіків. Суттєвим є і те, як особистість реалізує свою потребу групової приналежності в умовах університетського середовища. Університетське середовище – це сукупність соціальних і духовних феноменів, що оточують студента в процесі його навчання [26].

Одна з базових характеристик особистості, яка формується в результаті психологічної інтеріорізації чоловічих або жіночих рис, в процесі взаємодії «я» і інших, в ході соціалізації, це – гендерна ідентичність. Поняття «ідентичність» найбільш тісно пов'язано з поняттям «Я-концепція». Усвідомлення власної статевої приналежності і становлення гендерної ідентичності людини – одно з

напрямів його соціалізації. Гендерна ідентичність – аспект самосвідомості, що описує переживання себе як представника певної статі. Ідентичність – усвідомлена єдність і спадкоємність тілесних і психічних процесів. Людина проявляє і позначає свою ідентичність не тільки прямо відповідаючи на питання «Хто ти такий?», але й діючи відповідно до своїх внутрішніх переконань, цінностей.

Одним з основних понять концепції соціальної ідентичності А. Тешфела (Tajfel H., 1982) і самокатегоризації Дж. Тернера (Turner J., 1985) є поняття соціальної категоризації. А. Тешфел спирався на когнітивну схему: роль регулятора в цьому виконує Я-концепція, що включає дві підсистеми – персональну і соціальну ідентичність. Згідно Тешфелу – це рівнозначні структури, перша з яких уявляє самовизначення людини в термінах фізичних, інтелектуальних, та етичних рис, друга - в термінах суб'єктивної приналежності до різних соціальних категорій: статі, етносу, професійної групі [40]. Інакше, Дж. Тернер стверджує, що, будь-яка самокатегоризація, звана також схемою, дозволяє скорочувати об'єм інформації, яку нам доводиться обробляти. Інформація, що узгоджується з нашими схемами з більшою легкістю сприймається, нагромаджується і відтворюється. Стереотипи виконують роль схем, завдяки яким ми з більшою вірогідністю помічаємо і запам'ятовуємо приклади, що підтверджуючі наші стійкі переконання, у тому числі й щодо статі. Статеворольові схеми знаходяться «у зведеному стані» і завжди мають готовність до управління процесами обробки інформації завдяки тій наполегливості, з якою в нашому суспільстві говориться про статеві відмінності. Коли люди помічають обставини, що не укладаються в їхніх схемах, вони можуть створювати підкатегорії, які дозволяють їм зберегти загальні стереотипи, або ж просто класифікувати їх як виняток з правил. Для того, щоб змінити таку схему, необхідно докласти чималі зусилля. Оскільки наші очікування і стереотипи призводять до того, що ми помічаємо лише випадки, які підтверджують факти в які ми вже віримо, то між гендером і певними навиками, здібностями або поведінкою можуть виникати ілюзорні

кореляції. Люди часто бачать такі кореляції, ґрунтуючись на вельми рідкісних, але яскравих прикладах. Наші гендерні стереотипи можуть впливати на те, як ми поведимося у відношенні до інших людей, які у свою чергу починають демонструвати власну поведінку, відповідну нашим стереотипам. Таке явище називається пророцтвами, що самореалізуються.

Згідно концепції гендерної ідентичності Тэшфела – Тернера чоловіка і жінки розглядаються як соціальні групи, що володіють різним соціальним статусом. Відомо, що високостатусні групи частіше за все оцінюються в термінах компетентності і економічного успіху, а низькостатусні – в термінах доброти, добросердя, гуманності. У зв'язку з цим позитивні риси жіночого стереотипу (теплота, емоційна підтримка, поступливість) служать компенсацією за відсутність досягнень в «силовій позиції». Як у членів низькостатусної групи у жінок, в порівнянні з чоловіками, менше розвинене відчуття ідентифікації з своєю групою; вони схильні переоцінювати чоловічі досягнення і переваги і недооцінювати свої, переймаючи точку зору більш високостатусної групи – чоловіків [40]. Для простоти аналізу психологи описали традиційні гендерні стереотипи у вигляді трьох взаємозв'язаних груп.

Перша група – це стереотипи фемініності/маскулінності, коли чоловікам і жінкам приписуються конкретні соціально-психологічні якості і властивості особистості. Ці стереотипи полярно і ієрархічно протиставляють чоловіків і жінок: чоловіки домінантні, незалежні, компетентні, самовпевнені, агресивні і схильні міркувати логічно; жінки покірні, залежні, емоційні, конформні та ніжні. Фемінінність (те ж, що і феміність) – сукупність соматичних, психічних і поведінкових властивостей, що відрізняють жінку від чоловіка. Відповідно, маскулінність – це сукупність соматичних, психічних і поведінкових їх ознак, що відрізняють чоловіка від жінки [52]. Культурологічно так склалося, що вимоги до маскулінності хлопчиків у цілому жорсткіше, ніж до фемінінності дівчаток. Жорстокість вимог до маскулінності росте паралельно з орієнтацією суспільства на кримінальну культуру, створюючи могутній когнітивний дисонанс, що сприяє або статоворольовій розгубленості, або перебільшено –

маскулінної.

Друга група гендерних стереотипів пов'язана із закріпленням сімейних і професійних ролей відповідно до статі. Відповідно до цих стереотипів для жінок головними соціальними ролями є сімейні ролі (мати, дружина, господиня), а для чоловіка – професійні. Чоловіків у традиційних суспільствах прийнято оцінювати за професійними успіхами, жінок – за наявністю сім'ї та дітей.

Третя група гендерних стереотипів пов'язана з відмінностями у змісті праці. Доля жінок, з погляду стереотипного сприйняття – це експресивна сфера діяльності, де головним є виконавський і обслуговуючий характер праці. Інструментальна сфера – це область діяльності для чоловіків, де головною є творча, керівна праця.

Як бачимо, перша група стереотипів значною мірою пов'язана з уявленнями про «місце і роль» чоловіків і жінок в суспільстві в цілому. Стереотипи фемінності-маскулінності впливають на всі сфери життя: сім'ю, політику, економіку, працю. Словоплучення про «місце і роль» чоловіків і жінок в суспільстві взяті в лапки не випадково. Науковці переконані, що тільки особистісні якості людини у всій їх багатогранності, а не тільки і не стільки стать, впливають на те, яке «місце і роль» вибере собі індивід у житті. Стереотипи створюються суспільством штучно, формуючись протягом багатьох років, важко піддаються коригуванню або ліквідації, обмежують свободу, можливості людини, прийняття рішень у різних сферах життєдіяльності. Тим більше що не існує власне «чоловічої» або власне «жіночої» особистості: будь-яка особистість втілює у собі риси як фемінінності, так і маскулінності. Стереотипи дуже повільно змінюються, але тенденція у сучасних суспільствах існує: стереотипи фемінності – маскулінності вже не такі полярні та чітко окреслені, як наприклад, півстоліття тому. Стереотипи служать підставою «подвійного стандарту» в оцінюванні чоловіків і жінок, гендерної дискримінації на виробництві і в школі. За допомогою гендерних стереотипів та інших публічних практик жінки дискримінуються у сфері зайнятості, кар'єри,

домашньої праці, політики, а чоловіки у сфері сімейних і батьківських відносин. Гендерні стереотипи традиційної культури накладають табу на право чоловіків говорити про свої почуття і виявляти їх публічно: переживати, страждати, плакати від болю, сміятися від щастя. Нарешті, права і обов'язки індивіда (гендерна роль) можуть не відповідати загальноприйнятим ідеалам суспільства. Така гендерна роль може стати справжнім потрясінням для гендерних ідеалів людей, якщо вони не відповідатимуть традиційним ідеалам культури. Послаблення гендерних стереотипів розширює можливості індивідуального самовибору, внаслідок чого виграють і особистість, і суспільство.

Отже, гендерні стереотипи нашого суспільства, що підтримуються молоддю, зумовлюють таке співвідношення нерівності, де домінуючу позицію займають чоловіки. Жінкам приписують такі характеристики та можливості, що дозволяють їм спеціалізуватись у приватній сфері, а чоловікам – у публічній. При цьому самі жінки, усупереч другій гіпотезі, визнають такий гендерний порядок, оцінюючи себе як менш вартісних для суспільства. Тому у сфері політики й професійної діяльності жінкам, як правило, доручають виконавські обов'язки, що ізолює жінок від активної участі в суспільному житті.

По-друге, традиційний гендерний порядок зумовлює в молоді скоріше не депривацію, а незалежний елемент реальності, що часто не дає можливості розпізнати інші форми існування, у яких би цінувався індивід не за своєю статевою приналежністю й ознаками, що їй приписані, і усвідомити, що біологія не зумовлює долю ні чоловіка, ні жінки. Як і передбачалося третьою гіпотезою, серед студентів ще не зібралася достатня критична маса, яка б сприяла впровадженню неупереджених поглядів на гендер.

Якщо підсумувати установку студентів стосовно цінності гендерної рівності: на пізнавальному рівні – нестача відповідної інформації про значення соціального конструкту; на емоційному рівні – існуюча гендерна нерівність у декого зумовлює обурену чуттєву настанову; на біхевіоральному рівні – неготовність до певних змін, оскільки часто не вистачає попередніх

компонентів: не вистачає відповідних умов на пізнавальному рівні, а на емоційному не широко розповсюджена.

Як і будь-яка теорія, теорія гендерно-статевої системи не є безперечною істиною, але вона розширює наш світогляд і є одним із кроків до більш широкого розуміння дійсності. І якщо не мотивувати населення зовнішніми чинниками – інформацією та гендерно-нейтральними образами, що уможливають відкриття нових можливостей, сприяють знищенню патріархальних стереотипів, – соціальній устрій майбутнього суспільства ще довгий час базуватиметься на гендерній нерівності, а стать залишатиметься біологічною долею, яка визначатиме ієрархічну позицію індивіда в суспільстві.

Ми дотримуємося тієї точки зору, що стереотипи, упередження відносно чоловічої або жіночої статі є проявом культурної дискримінації. Відомо, що викладачі схильні заохочувати у студентів обох полови швидше жіночі, чим чоловічі якості. Від них чекають (і вимагають), щоб сиділи тихо, виконували вказівки, уважно слухали викладача. В той же час хлопця, які відповідають цим вимогам, оцінюються багатьма однолітками негативно, оскільки вони нехтують успіхами і дисципліною, тобто ризик розглядають як складову істинно чоловічої поведінки.

Найчастіше традиційними стереотипами є: хлопчиків і хлопців готують до активної діяльності за межами сімейного круга, до кар'єрних досягнень і агресивного самоствердження; дівчаток орієнтують на турботу про сім'ю і чоловіка, на самопожертвування в ім'я сім'ї. Засоби інформації нерідко популяризували багато негативних форм поведінки, аморальні якості – статеvu распушенність, споживач, індивідуалізм, «донжуанство», «альфонство» і ін. Оскільки все це протирічить традиційним, таким, що відвіку закріпився в етнокультурному суспільній свідомості стереотипам, ніче-го дивовижного, що студенти приймають такого роду стиль поведінки і мислення за прояв свободи особистості. Завдання викладача в даному випадку полягає в тому, щоб пояснити, що нові стереотипне менш руйнівні для особистості, чим старі, але часто бувають ще небезпечнішими, оскільки разом з особистістю руйнують і

тисячолітні суспільні засади.

Отже, основною метою формування гендерної культури повинні бути корекція і преодоленієтех стереотипів, які заважають успішному розвитку особистості студента, зосередженість уваги на тому, щоб його поведінка більше залежала від особистих схильностей і додатку вольових зусиль з орієнтацією на людинолюбство.

Педагогічною умовою формування гендерної культури є гендерна освіта. У гендерній освіті велике значення надається методиці. Можна використовувати традиційні методи навчання, різноманіття яких зводиться до того, що викладач говорить, а студенти слухають і записують. Проте у зв'язку з тим, що гендерна освіта з'явилася недавно і все ще залишається тісно пов'язаним з різними лівими політичними рухами, воно стало своєрідним поліглотомнових методів навчання ролевих ігор, психологічних тренінгів. Використання нових методик необхідне, оскільки гендерна освіта ставить своєю за мету не просто дати студентам певний об'єм знань, але і змінити стереотипи їх поведінки і мислення.

Отже, ми стверджуємо, що гендерна культура є частиною загальної культури, і є сукупністю цінностей, норм, знань, моделей поведінки особистості, що ґрунтується на принципі забезпечення рівних можливостей чоловіка та жінки в різних сферах життєдіяльності і формується під час процесу соціалізації особистості засобами гендерних досліджень, гендерної освіти та виховання у вищому навчальному закладі.

Для більш повного розуміння гендерної культури слід зосередити увагу на концептуальному розумінні таких засад: рівність чоловічої та жіночої соціальних статей; рівність прав; рівність можливостей. Рівність чоловічої та жіночої соціальних статей означає рівність соціального статусу, всезагальну участь в усіх сферах суспільного, державного та приватного життя на основі самоусвідомлення особистісних потреб та інтересів, додання елемента ієрархічності, за якою чоловіки історично розглядалися як істоти вищі, а результати їхньої діяльності заздалегідь оцінювалися як суспільно більш

значущі, ніж ті, що були досягнуті жінками.

Рівність прав означає наділення чоловіків та жінок юридичне однаковими правами в усіх сферах життя та юридичне забезпечення рівних умов їх здійснення. Проте рівність прав не означає рівних можливостей у їх реалізації. Тому виникає третя складова – необхідність забезпечення рівності можливостей у здійсненні юридичне наданих прав. Рівність можливостей – це фактична можливість користування правами й свободами людини незалежно від статі. Рівність можливостей забезпечується системою засобів рівного розподілу цінностей, що має виключати дискримінацію за статевою ознакою та уникати будь-якої можливості негативного впливу на життєдіяльність та самовираження особистості.

Автори словника сучасного гендерного мислення тлумачать гендерне виховання як «процес цілеспрямованого систематичного вироблення в осіб обох статей способів і форм паритетності у відносинах, моральних нормах рівності, рівноправності, взаємоповаги, врахування як спільного, так і відмінного, що властиве жінці й чоловікові, а також формування вільної особистості з гендерним світоглядом і навичками гендерно орієнтованої поведінки» [15, 94].

На першому плані цілеспрямований систематичний вплив на особистість з метою передачі знань, норм, цінностей, стандартів поведінки, орієнтованих на рівноправність, повагу, врахування спільного і відмінного між особами двох статей.

«Гендерна освіта – освоєння гендерних знань, використання гендерної інформації під час навчального процесу в навчальних закладах та системі підвищення кваліфікації. У процесі викладання можна виділити такі напрямки поширення гендерних знань: під час читання базових курсів, спецкурсів з гендерної проблематики, організації науково-дослідницької роботи навчальних закладів» [15, 150].

Важливого значення при цьому набуває аналіз форм, засобів, видів, методів соціально-педагогічної діяльності, що актуалізують інтерес у

студентської молоді щодо гендерної рівності. Тобто під час створення технології необхідно взяти до уваги те, як та чи інша форма соціально-педагогічної діяльності сприймається студентами: жінками й чоловіками, пам'ятаючи, що в демократичному закладі освіти основним носієм гендерної рівності є студенти.

Є. Ільїн у своїй книзі «Диференціальна психофізіологія чоловіка й жінки» приводить ряд подібних досліджень різних авторів. І. Броверман зі співавторами попросили юнаків і дівчин дати характеристику типовому чоловікові й типовій жінці [25]. У результаті для тихнув і інших виявився різний набір якостей: чоловіки - агресивні, заповзятливі, домінуючі, незалежні, неемоційні, легко приймають рішення, самодостатні; жінки – тактовні, ніжні, говіркі, цікавляться власною зовнішністю, має потребу в захисті, акуратні, спокійні.

У цілому чоловіку приписується більше позитивних якостей, чим жінкам. При цьому вчені вважають, що надмірна акцентуація як типово маскулінних, так і типово фемінінних рис здобуває вже негативне оцінне фарбування: типово негативними якостями чоловіки зізнаються брутальність авторитаризм, зайвий раціоналізм і т.п., жінок – формалізм, пасивність, зайва емоційність і т.п.

На формування стереотипів сильний вплив має менталітет. Вивченням цього феномена займалися Дж. Вільям і Д. Бест [34].

Отже, дослідники довели, що професійний спорт є для чоловіків всіх шарів суспільства таким засобом підвищення соціального статусу, що недоступний молодим жінкам. Спорт, таким чином, служить чоловічим інтересам, допомагаючи створити й легалізувати їхнє домінуюче положення в суспільстві й стосовно жінок.

Припущення нашого дослідження полягає у тому, що процес формування гендерної культури майбутніх тренерів буде ефективним, якщо будуть враховуватися наступні педагогічні умови:

- формування гендерної культури буде спиратися як на ідеї зарубіжних і вітчизняних класиків, так і на наукові засади гендерних досліджень;

- гендерний компонент буде представлений в змісті курсу «Гендерний підхід у спорті» з урахуванням професійної діяльності майбутніх тренерів;
- найбільш ефективними формами актуалізації гендерної культури будуть інтерактивні методи навчання .

Таким чином, в першому розділі нашого дослідження нами визначено категорії гендерної культури, обґрунтовано гендерний підхід в історії освіти та педагогічної думки, проаналізовано гендерні дослідження в сучасній педагогіці як наукове підґрунтя формування гендерної культури студентів – майбутніх тренерів.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ ФАКУЛЬТЕТУ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

2.1. Цілі, завдання і методика проведення констатувального експерименту

Програма нашого експериментального дослідження складалася з трьох етапів: констатувального, формувального та контрольного.

Формування гендерної культури буде опиратися як на ідеї зарубіжних і вітчизняних класиків, так і на наукові засади гендерних досліджень;

Гендерний компонент буде інтегрований в зміст професійно-зорієнтованих дисциплін;

В процесі корекції застарілих і формуванні нових гендерних стереотипів найбільш ефективними формами будуть інтерактивні методи навчання.

Основними труднощами, з якими стикаються фахівці при виконанні рішень Парламенту, Уряду та Президента України щодо реалізації гендерної рівності в освіті, є відсутність зрозумілої та доступної інформації про сутність «гендеру» та про те, яким чином питання гендерної рівності стосується напрямків соціалізації. У зв'язку з цим мета формування гендерної культури майбутніх тренерів в рамках дослідно-експериментальної роботи полягала в сприянні адаптації студентів до понять дослідження. Ця робота здійснювала різноманітними методами, які припускали:

- ознайомлення з основами законодавства України з питань гендерної рівності;
- застосування положень гендерної теорії;
- надання студентам допомоги у вирішенні складних гендерних проблем;
- формування навичок самостійного проблем гендерованих взаємодій,

практичних механізмів розв'язання гендерних конфліктів;

– соціально-психологічне консультування з проблем міжособистісних стосунків, напрацювання навичок успішних комунікацій в соціальному середовищі;

– робота з викладачами щодо сприяння їх інтересу до гендерної тематики.

Очікуваним результатом дослідно-експериментальної роботи, було: адаптація до понять дослідження, набуття навичок успішних комунікацій та самодіагностики, корекція гендерних стереотипів та формування гендерних компетентностей.

Слід зазначити, що при формуванні методики ми враховували цілий ряд аспектів, які мають відношення до студентської молоді. Саме опираючись на теоретичні засади, зміст роботи й методичні особливості кожного з етапів можна охарактеризувати наступним чином.

Перший етап дослідно-експериментальної роботи - підготовчий. У різних літературних джерелах він може називатися також етапом вивчення ситуації, встановлення контакту і знайомства, діагностики, планування тощо, хоча всі ці процеси є лише окремими складовими першого етапу.

Вивчення ситуації являє собою збір інформації про ту соціальну ситуацію, яка склалася зі студентом / студенткою на час початку роботи з ним / нею організаторів дослідження, історію її виникнення, причини й фактори, що передували їй і через деякий час зумовили її виникнення або сприяли цьому. Вивчення ситуації зазвичай охоплює інформацію стосовно студентів, викладачів, друзів, з якими найбільше спілкуються студенти у процесі навчання, дозвілля або поза ними) та громадські організації з якими мають зв'язки студенти або можуть стосуватися проблем гендерної культури.

Найбільш важливими процедурами збору інформації були співбесіди з викладачами, кураторами, друзями, які можуть висвітлити різні аспекти соціальної ситуації з гендерної культури, що склалася. Крім того, викладачі-експериментатори підводилися до того, що слід враховувати феномен

суб'єктивізму людських поглядів. Він полягає у тому, що різні люди можуть мати різні погляди стосовно однієї і тієї ж ситуації.

При цьому ми виходили з того, що первинне вивчення ситуації дає можливість у найбільш загальному вигляді визначити гендерну проблему студента/студентки, установити ймовірні потреби і їх пріоритетність, на основі чого будуватиметься подальша соціально-виховна робота.

Так, найважливішими складовими першого етапу було знайомство організаторів дослідження зі студентами і викладачами, установлення рівня обізнаності знань стосовно гендерної рівності. Методичною особливістю цих компонентів технології роботи зі студентами є нагальна потреба в установленні довірливих взаємин. Це неодмінна умова залучення студента/студентки до співробітництва. Засобами залучення студентів і формування в них стійкого пізнавального інтересу до гендерних проблем, починає складатися певне товариство однодумців.

А саме співробітництво, бажання студентів співпрацювати, у свою чергу, є однією з головних умов успіху. Адже зусиллями одного лише організатора дослідження, будь-які методики, методи, засоби, прийоми втручання не можуть бути ефективно реалізовані. Потреба у довірі з перших кроків знайомства зумовлена тим, що саме в цей час відбувається з'ясування взаємних очікувань. Очікування різних студентів можуть бути абсолютно полярними. Є студенти, які сподіваються, що засобами консультування, чи гендерного тренінгу можливо розв'язати ситуацію і в чудесний спосіб задовольнить усі їхні потреби. Зустрічаються й повністю негативні очікування – повний скепсис щодо можливостей викладачів, кураторів, організаторів дослідження, невіра студентів в можливість форм і методів формування гендерної культури та власні сили.

Дані діагностики дали підставу для планування заходів, яке включало обґрунтування і розробку планів роботи. Вони, залежно від особливостей випадків, можуть включати заходи, щодо вирішення питань правового характеру, послаблення негативних впливів гендерних стереотипів, допомогу в

самодіагностиці, консультації з проблем спілкування, розробку й погодження зі студентами доцільних програм втручання (тренінги, круглі столи) – загалом усе те, що становить зміст соціально-виховної роботи зі студентами.

Під час реалізації констатуючого етапу дослідження нами було проведено опитування студентів другого курсу Запорізького національного університету державного університету, які навчалися на факультеті фізичного виховання, здоров'я та туризму, загальною кількістю 140 досліджуваних ($n=140$), з яких 75 дівчат ($n=75$) та 65 хлопців ($n=65$), а також 40 викладачів соціально-гуманітарних та психолого-педагогічних дисциплін. Для цього із зазначеним контингентом досліджуваних було проведено коротке письмове опитування за допомогою анкет № 1 та № 2 (додаток А).

Так, анкета № 1 у своїй основі містила три основних запитання, що не обмежували напрямок та обсяг висловлювань студентів. В результаті статистичної обробки одержаних матеріалів ми отримали такі відповіді студентів на поставлені запитання.

На перше запитання: «Чи знаєте Ви, що означає поняття «гендерна культура»? 91% студентів відповіли «Ні» і лише 9% з їх числа відповіли «Так».

На друге запитання: «Що Ви розумієте під гендерної культурою?» 4% студентів зазначило, що це рівність культурних та соціальних відмінностей між чоловіками та жінками, рівність можливостей, яка представлена правовими нормами, і рівність фактична як рівність результатів, 3% з них, без конкретизації того, що рівність статей у жодному разі не означає ігнорування різних фізичних можливостей, фізіологічних особливостей, психічних та психологічних характеристик, як це часто сприймають при першому ознайомленні з проблемами гендерної рівності і відзначили, що гендерна культура – це культура чоловічої та жіночої статі. 93% студентів взагалі залишили це запитання без конкретної відповіді.

На третє запитання: «Як пов'язані проблеми гендерної культури з проблемами Вашого студентського життя?» 8% студентів зазначило, що це проблеми спілкування, дружби, любові, сексуальних стосунків, 2% –

працевлаштування у вільний від навчання час, 90% залишили це запитання без конкретної відповіді.

Як бачимо, результати опитування студентів переконливо засвідчили, що на початку нового тисячоліття, незважаючи на активність окремих викладачів, просвітницьку діяльність ряду громадських організацій та засобів масової інформації, що пропагують та популяризують ідеї гендерної культури та результати гендерних досліджень, їх поінформованість щодо сутності і проблем культури та гендерної рівності була незначною, звідси вони насилу встановлюють зв'язок між гендерною культурою і проблемами їх студентського життя. Крім того, як зазначали студенти, гендерні аспекти актуальних проблем, які висвітлювались у курсах гуманітарних дисциплін, які вони вивчали, вельми рідко ставали предметом спеціального аналізу. Лише окремі студенти акцентували на тому, що вони були залучені до вивчення спеціальних курсів гендерної тематики.

Підкреслимо, що анкета № 2 у своєму опитувачі містила 8 запитань, на які анонімно пропонувалося відповісти викладачам соціально-гуманітарних та психолого-педагогічних дисциплін ЗВО. Причому перших три з них були ідентичні запитанням анкети № 1.

Так, на перше запитання: «Чи знаєте Ви, що означає поняття «гендерна культура»?» 25 (62,5 %) викладачів відповіли «Ні», а 15 (37,5%) з їх числа відповіли стверджено.

А друге запитання: «Що Ви розумієте під гендерною культурою?» 13 (32,5%) викладачів відповіли, що це фактична можливість користування правами й свободами людини незалежно від статі у спорті, 9 (22,5%) з них у визначенні сутності поняття «гендерна культура» виходили з визнання її як рівності можливостей, що забезпечується системою засобів рівного розподілу цінностей, що має виключати дискримінацію за статевою ознакою та уникати будь-якої можливості негативного впливу на життєдіяльність та самовираження особистості. 8 (20%) опитуваних дали більш невизначені чи обтічні відповіді, але їх суть зводилась до розуміння гендерної культури як цінності рівності

щодо виконання ролі жінки і чоловіка в суспільстві. 4 (10%) викладачів взагалі залишили це запитання без конкретної відповіді. 6 (15%) викладачів не дали скільки-небудь точного визначення цього поняття, або взагалі відмовились відповідати на це запитання.

На третє запитання: «Чи висвітлювалася Вами інформація про гендерну культуру і гендерні проблеми в курсах навчальних дисциплін, які викладаються студентам? Яких саме?» 9 (22,5%) викладачів відповіли ствердно, вказавши на курси «Соціологія», «Історія», «Філософія», «Зарубіжна література», «Психологія», «Культурологія», «Правознавство», «Психологія сім'ї» в той час як 31 (72,5 %) з їх числа відповіли «Ні».

На четверте запитання: «Чи запроваджували Ви у своїй педагогічній практиці зі студентами спеціальні курси гендерної тематики? Які саме?» переважна більшість викладачів (90 %) відповіли негативно. Лише біля 10% з їх кількості зазначили на адаптацію у своєму педагогічному досвіді авторських («Жіночі студії у літературознавстві», «Гендер у соціології», «Гендер у психології») або запозичених з програм гендерних курсів («Основи гендерних досліджень», «Гендерна педагогіка», «Гендерна психологія»).

На п'яте запитання: «Чи існує зв'язок між гендерною асиметрією у суспільстві, навчально-виховним процесом закладу вищої освіти і викладанням спеціальних курсів з гендерної рівності?» трохи більше за одну третину викладачів (32,5%) були єдиними в думці, що цей зв'язок існує, але він є в умовах сьогодення незначним, тому що статеві відмінності студентів дотепер не враховуються в навчально-виховному процесі сучасної вітчизняної вищої школи, а гендерна рівність і права чоловіка: жінки взагалі не є спеціальним напрямом діяльності педагога вищої школи, хоча повинне стати таким в силу підвищеного інтересу студентської молоді до проблеми прав людини, проблем здоров'я, сексуальних проблем, проблеми культури, освіти. 27,5% з їх кількості висловили думку, що гендерна асиметрія, що спостерігається в національній системі освіти (дефіцит викладачів-чоловіків) є негативним фактором, що знижує ефективність діяльності закладу вищої освіти в силу фемінізації

юнаків, та маскуліних моделей поведінки жінок. 10% викладачів вказали на те, що цей зв'язок стосується вирішення традиційно проблемного питання про спільне чи роздільне навчання осіб чоловічої та жіночої статі, а також організації діяльності «суто» чоловічих та жіночих гімназій, коледжів, факультетів та закладів вищої освіти. 30% викладачів залишили це запитання без відповіді.

На шосте запитання: «Як Ви вважаєте, чи необхідно формування гендерної рівності студентської молоді засобами освіти і виховання?» 12 (30%) викладачів відповіли «Так», 16 (40%) з них відповіли «Не знаю», а інші 12 (30%) викладачів дали негативну відповідь. При цьому в декількох анкетах були виявлені приписи такого змісту, яке зводилося до думки, що гендерна рівність – не проблема для України, що наші жінки не відчувають дискримінації, що це не відбивається на якості вихованості студентів, тому без нього можна обійтись і зараз.

На сьоме запитання: «Що б Ви особисто запропонували в плані організації формування гендерної культури майбутніх тренерів?» викладачі відповіли більш активно і предметно. Так, 20% викладачів запропонували посилити спеціальний напрям у позанавчальній діяльності студентів засобами особистісно зорієнтованого підходу, діалогічного спілкування, створення умов для самореалізації студентської молоді; 10% викладачів запропонували низку факультативів, тренінгів, ділових ігор, які б входили до навчального плану кожного року навчання у закладі вищої освіти; 10% викладачів вважають, що необхідно оновити зміст загально гуманітарних та психолого-педагогічних дисциплін за рахунок введення питань гендерної рівності; 20% – введення педагогічної практики в плані вирішення різних завдань з профілактики насильства в освіті, гендерного виховання та сексуальної просвіти; 10% схилилися до введення тренінгового навчання, задля формування комунікативних якостей у студентів. 30% респондентів указали на те, що за рахунок скорочення в ЗВО деяких предметів, які не мають для студентів особливого інтересу, необхідно більше уваги приділяти питанням гендерної

рівності студентів в питаннях дружби, любові, сексуальної культури, підготовки їх до шлюбу та сім'ї, а також розвитку рис андрогінної особистості, посилення утилітарного ефекту гендерних знань, які ними здобуваються; 0% не змогли чітко сформулювати свої пропозиції і побажання.

На восьме запитання «Як Ви вважаєте, чи необхідно співпрацювати з суспільними: жіночими і правозахисними організаціями у формуванні гендерної культури студентської молоді?» викладачі відповіли таким чином: 15% викладачів запропонували співпрацю з громадськими організаціями. Вони відмітили, що цей вид діяльності за своєю суттю, цілям, технологічним особливостям, характером відносин, які виникають в процесі її здійснення, понад усе гармоніє з принципами особистіно-зорієнтованого підходу; 30% викладачів відзначили позитивний момент в тому, що для студентів і викладачів ця співпраця виступає як діяльність добровільна, заснована на внутрішній мотивації, 20% підкреслили важливість такої співпраці для будівництва громадянського суспільства як необхідної умови формування гендерної рівності; 50% не змогли чітко сформулювати свої думки з цього питання.

Як бачимо, обробка відповідей викладачів на запитання анкети № 2 у першу чергу підтвердила достовірність результатів соціологічного опитування студентів, оскільки одержані дані практично повністю співпадали. Згідно з одержаними результатами, переважна більшість опитаних викладачів і студентів однозначно констатували, що система формування гендерної культури майбутніх тренерів у заклади вищої освіти вельми слабо орієнтована на висвітлення проблем, пов'язаних з проблемами соціального виховання, зокрема на формування особистості студентів як майбутньої еліти суспільства, соціалізація якого здійснюється в умовах суспільства з перехідною – ринковою економікою. По-друге, окремими викладачами зазначалося, що через відсутність гендерного компонента у навчально-виховному процесі ЗВО кожному студенту навчального закладу доведеться самостійно вирішувати проблеми гендеру, оскільки їх професійна діяльність у найближче десятиліття

повинна бути націлена на формування гендерної культури у суспільстві.

Суттєво, що певний контингент викладачів, що самостійно адаптував інформаційні матеріали гендерної спрямованості, розділяв єдину думку про те, що знання наукових основ гендерного підходу, гендерної рівності і феміністських теорій соціалізації, повинно становити стрижень в новому – гендерному компоненті професійної підготовки студентів. Саме осмислення гендерного знання, розвиток гендерної свідомості та засвоєння основних принципів гендерного виховання, на думку цього контингенту викладачів, повинні складати ядро гендерної компетентності як особистості демократичного типу. При цьому особливо підкреслювалась значущість для майбутнього росту студентів саме блоку успішних комунікацій, пов'язаний з компетентним виконанням функцій з управління процесом вирішення конфліктів, оскільки негативні плоди деструктивних конфліктів у суспільстві очевидні. Основний недолік в процесі формування гендерної культури майбутніх тренерів найбільш інноваційно мислячі викладачі пов'язували з дефіцитом саме соціально-психологічних, психолого-педагогічних та правових знань гендерної спрямованості, зокрема, з тим, що обумовлює гендерну компетентність фахівця, що формує доцільні міжособистісні відносини й ефективні стратегії подолання гендерних стереотипів, дискримінації, міжособистісних конфліктів з урахуванням фактора статі.

Не випадково тому другий етап констатувального експерименту, до участі в якому залучались викладачі закладів вищої освіти, які брали активну участь у гендерних дослідженнях, розробці програм та читання курсів гендерної тематики, а також членів громадської організації «Центр громадсько-соціальних ініціатив» був націлений на створення й експериментальну апробацію методики діагностики саморегуляції студентів. Для цього через залучення цього контингенту спеціалістів до співпраці, організованих центром підтримки гендерної рівності, створеним при кафедрі педагогіки та психології Запорізького національного університету (м. Запоріжжя), методом мозкового штурму було виявлено ознаки критерію сформованості в студентів здатності до

саморегуляції гендерної поведінки, як одного з кінцевих результатів впровадження ідей гендерного підходу в навчально-виховний процес вищого навчального закладу. При цьому їх кількісний склад було остаточно встановлено методом ранжування в результаті статистичної обробки експертних оцінок найбільш компетентних у гендерній проблематиці спеціалістів (12 осіб), що здійснюють свою діяльність на кафедрі педагогіки і психології Запорізького національного університету, в Центрі громадянсько-соціальних ініціатив та центрі підтримки гендерної рівності студентів. Результати констатувального експерименту щодо вияву рівнів гендерних компетентностей студентів – майбутніх тренерів представлені в таблиці 2.1.

Рівень гендерної компетентності, який перебував у стадії формування, був притаманний студентам, у яких не спостерігалася наявність цілісної структури цього феномену через відсутність відповідних ознак кожного із структурних компонентів блоків знань, умінь та здібностей, які скоріше не виявлялись, ніж виявлялись.

Підкреслимо, що вибіркове обстеження студентів ЗВО, проведене за вище зазначеною методикою діагностики засвідчило, що вони, як це відображено в таблиці 2.1, виявляли гендерну компетентність лише на низькому (13% – 16%) і зрідка на середньому (3%) рівнях, зовсім не виявляючи цього найважливішого новоутворення на достатньому та високому рівнях.

Таблиця 2.1

Результати констатувального експерименту щодо вияву рівнів сформованості гендерної компетентності студентів

№	Рівні гендерної компетентності	Кількість студентів	
		Група 1 (89 осіб)	Група 2 (96 осіб)
1.	Високий	-	-
2.	Достатній	-	-
2.	Середній	3%	3%
3.	Низький	16%	13%
4.	У стадії формування	81%	84%

При цьому було виявлено контингент студентів, у яких гендерна компетентність знаходилась у стадії свого формування (81% – 84%). Це означало, що більше за три четверті студентів практично не готові до реалізації нових функцій своєї професійної ролі – гендерної просвіти підростаючого покоління з тим, щоб сприяти практичній реалізації поставлених рівнів соціального замовлення нашого суспільства актуальних завдань, що стосуються досягнення гендерної рівності і демократії.

Отже, результати констатуювального експерименту засвідчили, що:

1) по-перше, проблема організації формування гендерної культури майбутніх педагогів тренерів у вузівській нормативній документації дотепер не знайшла свого належного висвітлення, а частіше розглядається формально, в той час як висунуті в концепціях гендерної політики і гендерної освіти в Україні положення потребують розробки необхідного науково-методичного забезпечення нового – гендерного компонента вищої освіти;

2) по-друге, в робочих програмах і змісті лекцій викладачів з предметів соціально-гуманітарного, психолого-педагогічного та спеціального циклів відсутній словник основних гендерних термінів, понять і категорій, так і відповідний їм блок теоретичних знань про гендер, емоційно-ціннісних орієнтацій стосовно значущості гендерного розвитку і гендерної соціалізації особистості, досвіду творчої діяльності з досягнення гендерного балансу і рівноправності статей, що складають фундамент формування гендерної культури студентів факультету фізичного виховання – майбутніх тренерів;

3) по-третє, оновлення професійної підготовки студентів факультету фізичного виховання в основному обмежено орієнтирами дати загальне уявлення про гендер та гендерні дослідження, що до сьогодні вельми слабко передбачає формування і тренінг їх професійно важливих якостей і дій як нового типу особистості педагога-тренера, покликаного здійснювати високо інтелектуальну та організаторську діяльність з управління процесом гендерного виховання підростаючого покоління з метою досягнення ідеалів суспільства гендерної демократії і рівності.

Як бачимо, результати констатувального етапу дослідно-експериментальної роботи цілком підтвердили об'єктивність суперечностей, що має місце у процесі професійної підготовки студентів – майбутніх тренерів, які полягають у невідповідності рівня професійної компетентності, яку вони здобувають, до вирішення нестандартних завдань нової – гендерної культури учнів. Ця суперечність слугувала основою для розробки логіки педагогічного експерименту, націленого на подолання цієї суперечності, до опису сутності якого ми приступаємо в наступному параграфі цього розділу.

2.2. Сутність експерименту з формування гендерної культури студентів факультету фізичного виховання – майбутніх тренерів

Нагадаємо, що під час вирішення головного завдання теоретичного етапу дослідження ми виходили з того, що для розуміння сутності, специфіки внутрішньої організації та способів реалізації формування гендерної культури майбутніх тренерів необхідні спеціальні педагогічні умови. Підтвердженням тому слугували висновки, яких дійшли провідні спеціалісти, що розроблювали гендерну проблематику в контексті оновлення змісту професійної освіти педагогічних кадрів (Т. Говорун, Т. Голованова, О. Кікінежди, В. Кравець, Л. Міщик та ін.), на підставі матеріалів проведених ними теоретико-експериментальних досліджень, а також наші власні спостереження та спеціально проведений констатувальний експеримент.

Як було зазначено вище, емпіричні дані, одержані за результатами проведення констатувального експерименту, переконливо засвідчили, що епізодичне ознайомлення майбутніх тренерів з основами гендерної теорії, безсистемне формування в них окремих гендерних характеристик особистості у процесі навчально-професійних контактів та стихійної гендерної соціалізації в суспільстві не дозволяє досягти достатньо стійких позитивних результатів щодо набуття ними потрібного для перспективного особистісного й

професійного розвитку рівня гендерної компетентності як суб'єктів гендерної освіти і виховання нової генерації підростаючого покоління. У зв'язку з цим об'єктивно виникла гостра необхідність у розробці адекватного науково-методичного забезпечення обраної нами локальної стратегії інтеграції гендерного підходу в професійну підготовку студентів закладу вищої освіти, а також апробації відповідної її меті моделі гендерно орієнтованого навчання та виховання майбутніх спеціалістів.

Тому, приступаючи до опису способів інтеграції гендерного підходу в професійну підготовку студентів Запорізького національного університету, з урахуванням особливостей її здійснення в межах найбільш розповсюдженої в теперішній час – «самодіяльної», тобто локальної стратегії, зазначимо, що це потребувало реалізації не загальноприйнятої, а саме поліваріативної схеми педагогічного експерименту, конструктивність використання якої підтверджується результатами науково-педагогічних досліджень. Його зміст визначався необхідністю експериментальної перевірки достатності та надійності виокремлено сукупності педагогічних умов, а також арсеналу використовуваних для їх практичної реалізації дидактичних засобів, методів і форм формування у студентів гендерної компетентності як професійно важливого новоутворення їхньої особистості, виявленням чинних у цьому процесі емпіричних закономірностей і залежностей, урахування яких у масовій практиці буде сприяти підвищенню ефективності управління ним.

Розроблювана в межах дослідження система заходів з інтеграції гендерного підходу в професійну підготовку студентів закладу вищої освіти первісно було спрямована на становлення і розвиток їх особистості як професіоналів нового типу, що володіють особливою – гендерною компетентністю в рамках завдань майбутньої професійної діяльності. Для цього в навчальні програми традиційних дисциплін загальнонаукової і психолого-педагогічної підготовки студентів семи експериментальних груп методом вкраплення було введено нові теми, що стосуються гендерної проблематики. При цьому кожна із запропонованих тем гендерної проблематики, була тісно

пов'язана як за своїм змістом, так і за концептуальним засадам з кожною іншою, створюючи в такий спосіб системний блок нової навчальної інформації, яка в нашому дослідженні отримала назву «Гендерний підхід у спорті». Суттєвим було те, що кожна з тем зазначеного навчального курсу надавала можливість для систематичного, послідовного й повноцінного ознайомлення студентів експериментальних груп з новітніми результатами гендерних досліджень, спрямованих на соціальне та культурне осмислення сутності феномену людської статі – гендера як одного з провідних критеріїв виміру ефективності розвитку всіх сфер сучасного суспільства. Це повинно було сприяти всебічному розумінню студентами ролі гендерного фактору для досягнення гендерної рівності, демократії та збалансованості українського суспільства, яке зробило європейський вибір і бажання інтеграції у світовий соціально-економічний, освітній та соціокультурний простір.

Концепція зазначеного навчального курсу «Гендерний підхід у спорті» визначалася провідними ідеями гендерного підходу, який виходить із визнання саме особистісних проблем чоловіків і жінок, обумовлених не стільки їхньою біологічною диференціацією, скільки психологічними характеристиками та ієрархічністю виконуваних соціальних ролей, статусів, позицій у мікро- та макросоціумі, що утруднюють самореалізацію чоловіків та жінок у соціокультурній, професійній та сімейних сферах. Тому ми вважали, що ґрунтовне засвоєння студентами експериментальних груп сутності ідей гендерного підходу, що передбачає новий спосіб пізнання соціальної дійсності через усвідомлення того, що біологічна стать людини не є першопричиною її певних психологічних характеристик поведінки й соціальних ролей, дозволить їм як майбутнім фахівцям:

- свідомо реконструювати й критично переосмислити власні Я-образи та життєві сценарії, нав'язаних системою застарілих статево-рольових уявлень;
- по-новому оцінити власні потенційні можливості, наявні резерви й домагання, визначити перспективи життєтворчості;
- ефективно активізувати особистісні ресурси для вибору більш

адекватних способів реалізації суб'єктивних стратегій самореалізації та оптимізації відносин.

Між тим, стратегічною метою запропонованого навчального курсу «Гендерний підхід у спорті» було здійснення підготовки нового покоління фахівців-майбутніх тренерів, здатних з урахуванням спеціалізації професійної діяльності конструктивно вирішувати гендерні проблеми у відповідних сферах українського суспільства. Ця мета передусім передбачала формування не тільки основ нової методологічної культури, демократичного світогляду, а саме гендерної компетентності студентів шляхом їхнього ознайомлення з основними гендерними категоріями, поняттями й термінами, науковими доробками зарубіжних і вітчизняних дослідників з гендерної проблематики, матеріалами відповідних міжнародних документів щодо подолання сексизму, соціальної нерівності статей та перспектив досягнення гендерного балансу в сучасному суспільстві.

Серед найважливіших завдань означеного навчального курсу були визначені такі:

- ознайомлення студентів експериментальних груп з основними гендерними проблемами суспільства та спорту;
- усвідомлення ними проблем та труднощів, що постають перед жінками й чоловіками як представниками відповідної статі;
- розуміння причин сексизму відповідної статі;
- розуміння причин сексизму, гендерної нерівності й насильства в суспільстві;
- подолання у студентів застарілих статево-рольових стереотипів;
- удосконалення інтелектуальних та практичних умінь щодо самостійного проведення досліджень з гендерної тематики.

Новий навчальний курс «Гендерний підхід у спорті», який ми розглядали базовим, інтегральним й універсальним, надавав можливість первинного ознайомлення студентів експериментальних груп, незалежно від їхньої спеціалізації, з гендерними проблемами сучасного суспільства й особистості та

вступу до сфери гендерних досліджень. Його викладання було розраховано на 36 годин аудиторних та 18 годин поза аудиторних занять. При цьому по 18 годин було відведено на проведення лекційних та семінарсько-практичних занять. Проведення різноманітних лекційних (лекція-візуалізація, лекція-проблематизація, лекцій-удвох та ін.) і семінарських (семінар-дослідження, семінар-дискусія, семінар-прес-конференція, семінар-тренінг тощо) форм занять передбачало реалізацію низки активних та інтерактивних методів навчання (робота «в команді», «мозковий штурм», драматизація, рефлексивний аналіз ситуацій та ін.), а також широке використання засобів наочності (схем, діаграм, рекламних проспектів, відео матеріалів) та психологічної діагностики (тести, опитувальники, анкети).

Контроль за результатами засвоєння курсу передбачає таке: кожний студент повинен взяти активну участь у дискусіях та обговореннях гендерних проблем на семінарських заняттях, зробити повідомлення за запропонованою темою, взяти участь у колективному дослідженні певної гендерної проблеми, по завершенні курсу надати письмову творчу роботу за однією з 18 вказаних тем на вибір. По закінченні курсу студенти складали залік, який передбачав підсумковий контроль за рівнем їхньої теоретичної та практичної підготовки щодо розуміння специфіки гендерних досліджень змісту, логіки та структури гендерології, засвоєння її понятійно-категоріального апарату та опанування функцій діяльності фахівця.

Нижче наводимо основний зміст навчального матеріалу, який було запропоновано для засвоєння студентами експериментальних груп.

Так, тема 1 «Традиційні уявлення щодо біологічних і соціальних аспектів статевої диференціації чоловіків та жінок», яка викладалася в межах навчальної дисципліни «Фізіологія» і «Психофізіологія», була присвячена аналізу біологічних механізмів, етапів та компонентів статевої диференціації, розгляду основних концептуальних підходів щодо визначення доцільності та біологічного призначення чоловічої і жіночої статі (І. Мечников, Г. Спенсер, В. Геодакян), визначенню морфологічних і фізіологічних відмінностей між

чоловіками та жінками крізь призму фундаментальних теорій статі: біологізм (З. Фрейд, концепції статевої ідентифікації); структуралізм (Т. Парсонс, М. Мід, І. Гоффман); символізм (М. Фуко, Ж. Дерріда, Ж. Лакан). Крім того, в межах означеної теми було сконцентровано увагу студентів на статеві особливості (схожості та відмінності) у психомоторних якостях, здібностях, спілкуванні, емоційно-вольовій та мотиваційних сферах особистості чоловіка і жінки, сутність та обмеженість андроцентризму щодо визначення соціального статусу, ролі та прав чоловіків та жінок у суспільстві. Особливе місце було відведено характеристиці нетрадиційного розподілу чоловічих і жіночих ролей у контексті нестандартних – жіночих досліджень та сутності феміністської критики традиційної науки.

Відповідно до теми лекційного заняття було проведено семінар № 1 «Альтернативне й порівняльне вивчення чоловіків і жінок з урахуванням фізіологічних та психологічних особливостей статі». Його програма передбачала обговорення таких питань:

1. Аналіз соціально-економічних і соціокультурних витоків диференціації ролей чоловіків і жінок у суспільстві.
2. Наукові свідчення про більшу психологічну подібність чоловічої та жіночої статі, ніж про їх диференціацію.
3. Постановка проблеми біологічної (стать/секс) і психосоціокультурної (стать/гендер) сутності статі.
4. Негативна роль застарілих статеворольових стереотипів у вирішенні проблеми самореалізації чоловічої та жіночої особистості в умовах сучасного суспільства (навчально-пізнавальна, наукова, професійна, суспільна діяльність; сфера бізнесу, лідерство, кар'єра).

Тема 2 «Соціально-історичні та інтелектуальні передумови виникнення гендерних досліджень як нової галузі наукового знання» викладалась у межах дисципліни «Психологія». Вона передбачала висвітлення викладачем-експериментатором соціально-економічних й психологічних проблем між статевих стосунків в історії суспільства та в умовах сьогодення з центрацією

уваги студентів щодо визначення сутності «жіночого» і «чоловічого», «маскулінності» та «фемінності» у традиційних (Аристотель, Ф. Бекон, В. Енгельс, І. Кант, К. Маркс, Ж.-Ж. Руссо) та егалітарних (Герцен, Булгаков, Платон, Серн-Симон) філософських, соціологічних (Т. Парсонс, Л. Тайгер, Р. Фокс) та психологічних (Е. Еріксон, З. Фрейд, К. Хорні) концепціях та теоріях. Особлива увага була приділена аналізу концепції андрогінії (С. Бем). При цьому питання щодо дискримінації жіноцтва в історії людства, процесів емансипації жінки та розвитку жіночого руху на Заході та в Україні, концепцій фемінізму першої та другої хвилі (ліберального, марксистського, соціалістичного, радикального, психоаналітичного, екзистенціалістського, постмодерністського) було запропоновано студентам засвоїти самостійно, зокрема у формі підготовки відповідного реферату чи повідомлення, які обговорювалися впродовж дискусій, започаткованих на семінарських заняттях.

З урахуванням вікових та індивідуальних інтересів студентів було проведено семінарське заняття № 2 «Жіноче» і «чоловіче» в дослідженнях психіки і сексуальності». На ньому пропонувалося засвоїти матеріал у такому колі питань;

Визначення поняття «сексуальність» у контексті дискусійних проблем:

- несвідомого як вираження «жіночого» (З. Фрейд);
- соціального конструювання сексуальності та емоцій (К. Галліган, Дж. Кроуфорд, Ф. Хауг);
- сексуальності як фокусу соціального контролю і влади (М. Фуко);
- раціоналізації і демократизації сексуальності (А. Бежен);
- соціального відтворення материнства (М. Айрланд, Н. Ходоров);
- етики сексуального плюризиму (А. Рейс).
- Біологічне й соціальне в сексуальності людини.

Уявність сексуальності в образах чоловіків і жінок у масовій свідомості.

Еталони сексуальної привабливості жінок і чоловіків у різних культурах.

Девіантна поведінка (Гомосексуальність у різних культурах; гей-субкультура, лесбійство).

Проблеми молодіжної сексуальності (Дискусія).

Зазначимо, що теми 3-5 та 8 викладалися в межах навчальної дисципліни «Основи наукових досліджень».

Так, тема 3 «Становлення та розвиток гендерних досліджень» передбачала виклад навчального матеріалу у формі аналізу провідних чинників формування (соціальні зміни, постмодернізм, феміністський рух) гендерних досліджень, характеристики факторів (онтологічні, політичні, гносеологічні, когнітивні), фаз (кінець 60-х – початок 70-х років ХХ ст.; 70-80 роки ХХ ст.; 90-і роки ХХ ст.) та етапів (алармістський, статоворольовий підхід; феміністські/жіночі дослідження; пост феміністські/розширення поля фемінності проблемами маскулінності) розвитку гендерних досліджень. Основна увага приділялася ознайомленню студентів з доробками провідних теоретичних шкіл гендерних досліджень: американської та західноєвропейської (французька та ін.), а також співвідношення феміністських і гендерних досліджень.

Тема 4 «Сутність гендерної теорії» була присвячена розкриттю методологічних засад, категоріально-понятійного апарату та основних напрямків розвитку гендерної теорії через диференціацію понять «стать» і «гендер», виявлення основних дослідницьких позицій щодо визначення сутності феномену «гендер» (Гендер як соціальний конструкт. Гендер як культурна метафора. Гендер як стратифікаційний критерій. Гендер як базова категорія соціально-гуманітарних наук). Певну увагу було приділено також визначенню понять гендерної системи, гендерної стратифікації та гендерного балансу.

Тема 5 «Гендерологія як нова галузь науки» передбачала висвітлення матеріалу щодо критеріїв гендерного дослідження, визначення об'єкта (жіноча й чоловіча поведінка), предмета (соціальний конструкт жіночої та чоловічої поведінки), методологічних засад, цілей і завдань гендерології. Крім того, викладач-експериментатор сконцентрував увагу студентів на усвідомленні ними статусу та місця гендерології в системі соціально-гуманітарних наук, її

зв'язків з іншими науками, а також структурі гендерології, перспективах її розвитку в зарубіжних країнах та в Україні, актуальних проблемах гендерології та дискусій щодо шляхів і засобів їх конструктивного вирішення.

Тема 8 «Можливості впровадження гендерного підходу в соціально-гуманітарні науки та практику» передбачала узагальнення знань студентів щодо розуміння сутності гендерного підходу та актуальності дослідження гендерної проблематики в історії економічної думки (марксистський, немарксистський та інституційний підходи до аналізу становища чоловіків і жінок в економіці; економічна нерівність та її причини, сутність дискримінації та професійної сегрегації за ознакою статі і шляхи їх подолання), сфері соціальної політики (мета та основні напрями; інвестиції в капітал особистості; безробіття і фемінізація бідності), праві (права людини; політичні права чоловіків і жінок; подолання насильства й особистісна безпека), мистецтві, освіті (актуальні проблеми гендерної освіти та виховання; специфіка гендерної педагогіки і психології; роль національної школи як центру формування гендерної культури підростаючого покоління), спорті та охороні здоров'я.

Суттєво, що до кожної з означених вище тем лекційних занять було проведено відповідні семінарські заняття. Так, семінарське заняття № 3 «Міжнародні документи з гендерних питань та їх впровадження в українському суспільстві» було спрямовано на усвідомлення студентами експериментальних груп такого кола питань:

Міжнародні стандарти в галузі прав людини: поняття, класифікація актів, «код» гідності, свобода і рівність, особистість і держава.

Права жінок в суспільстві:

- права жінок – права людини;
- стереотипи щодо місця жінки в суспільстві;
- моделі конструювання (образ берегині; Барбі – еталон жіночості; альтернативні моделі).

Всесвітні конференції по становищу жінок 1975-1995 роки: історична ретроспектива (Мехіко, Копенгаген, Найборі, Пекін).

Здійснення гендерних перетворень в Україні.

Українська гендерна політика: проблеми, реалії та перспективи розвитку.

Семінарське заняття № 4 на тему «Що таке гендер?», передбачало поглиблення й подальшу конкретизацію знань студентів щодо таких аспектів:

Критерії диференціації понять «стать» і «гендер» в наукових дослідженнях з антропології, соціології й психології (біологічний фундаменталізм З. Фрейда; аналітична психологія К. Юнга; індивідуальна психологія А. Адлера; теорія психології жінки К. Хорні).

Три рівні функціонування поняття «гендер» (С. Хардінг):

- гендер як показник відносин влади, професійної сегрегації, сексизму (соціально-структурний рівень);
- гендер як соціальний маркер (міжособистісний рівень);
- гендер як прояв маскулінності й фемінності (індивідуальний рівень).

Гендер як пізнавальна категорія.

Гендер – це соціальний конструкт чи біологічний імператив? (Дискусія).

Семінарське заняття № 5 «Розвиток гендерних досліджень в Україні» було спрямоване на висвітлення й обговорення таких питань, як:

Передумови виникнення підходів щодо оцінки чоловіче/жіноче в Україні: онтологічні, політичні, юридичні (вирішення «жіночого питання». Конструкція «неспроможної маскулінності», феномен «матері, що працює»).

Дослідницькі напрямки: фемінологія, феміністські (аналог західних досліджень жінок), гендерні дослідження.

Місія Канадсько-Українського Гендерного фонду.

Українські гендерні центри: передумови створення й характеристика діяльності.

Шляхи та засоби інтеграції гендерних досліджень в академічне середовище.

Концептуальні засади (патріархальний, економічний, демографічний, егалітарний підходи) та тематика гендерних досліджень в Україні: пошуки й здобутки.

Підкреслимо, що теми 6-9 викладалися в курсі навчальної дисципліни «Педагогіка». Так, тема 6 «Гендерна соціалізація» була спрямована на аналіз феномена «гендер» у контексті сучасних теорій соціалізації (психоаналіз, теорія «нової психології статі»; теорія гендерної схеми; теорія соціального навчання; теорія когнітивного розвитку), основних суб'єктів гендерної соціалізації, провідних чинників гендерної соціалізації (культурні норми і цінності суспільства; соціальний контроль; субкультура; расова, національна та класова належність) та основних агентів гендерної соціалізації: сім'я, школа, однолітки; мас-медіа. Крім того, викладачем-експериментатором було дано характеристику соціальних позицій чоловіків і жінок (гендерна роль, гендерний статус, сексизм як різновид соціальної дискримінації, гендерна стратифікація, гендерна асиметрія), чинників ре соціалізації чоловіків і жінок до гендерних ролей, що змінюються, гендерних стереотипів, їх сутності та функцій (захисно-виправдальна, регулятивна, трансляційна та ін.).

Поглибленню знань студентів сприяла й тематика семінарського заняття № 6 «Гендерний розвиток особистості», в межах якого було обговорено низку питань, а саме:

Рівні Гендерного розвитку (фізичний, психологічний, соціальний).

Фізичне та психічне здоров'я чоловіків і жінок.

Проблема психологічних і ментальних відмінностей та схожості чоловіків та жінок.

Гендер та життєві цикли людини: дитинство, юність, зрілість, старість.

Тренінг гендерної поведінки особистості.

Тема 7 «Гендерна ідентичність» передбачала ознайомлення студентів з основами теорії соціальної ідентичності (Г. Теджфел, Дж. Тернер) через визначення гендерної ідентичності як соціального конструкту, її когнітивних та презентаційних складових, співвідношення гендерної, соціальної й особистісної ідентичності у структурі Я-концепції. Особлива увага приділялася характеристиці типів гендерної ідентичності: маскулінного, фемінного, андрогінного, недиференційованого, а також наслідків впливу гендерних

стереотипів на оформлення гендерної ідентичності особистості в різні періоди соціалізації.

Семінарське заняття № 7 «Професійна кар'єра: гендерний вимір» було проведено з урахуванням спеціалізації сфери майбутньої професійної діяльності студентів. На ньому розглядалися такі питання, що цікавили студентів, як:

Вплив гендерних стереотипів на професійне самовизначення особистості.

Жінка і чоловік у сфері управління, політики, структурі організації: аналіз зарубіжного і вітчизняної статистики.

Професійна кар'єра і сім'я: проблема розподілу праці в домогосподарстві.

Шляхи професійного просування жінок і чоловіків.

Професійна кар'єра жінки і чоловіка в радянській та сучасній Україні.

Жіноче та чоловіче безробіття в Україні.

Соціально-психологічний портрет безробітної українки й українця.

Семінарське заняття № 8 «Гендер як параметр соціальної нерівності та виміру насильства в суспільстві» спрямовувалося на конкретизацію студентами низки питань:

Проблема гендерної нерівності, причини її виникнення та концептуальні джерела.

Поняття гендерної асиметрії в суспільстві (законодавці, соціальній політиці, економіці, освіті).

Визначення сутності насильства та його циклу.

Характеристика різновидів насильства (фізичне, сексуальне, психологічне), причини їх виникнення і засоби подолання.

Статистика і специфіка прояву:

- домашнього насильства;
- насильства в сім'ї;
- сексуального насильства.

Рух чоловіків проти насильства («Біла стрічка»).

Сім «П» чоловічого насильства (М. Кауфман):

- патріархальна влада;
- відчуття права на привілеї;
- потурання;
- парадокс чоловічої влади;
- психічне оснащення мужності;
- маскулінізм як засіб тиску;
- досвід минулого.

Тема 9 «Методична база гендерних досліджень» передбачала своєю метою ознайомлення студентів з низкою оригінальних методів дослідження, таких як: метод аналізу міжнародних документів – Декларацій та Конвенцій щодо становища та прав жінок; методи збору гендерної інформації: опитування представників різних прошарків чоловіків та жінок; експертні опитування, проведення сфокусованого інтерв'ю з найбільш актуальних проблем представників влади, політичних партій і суспільних організацій. Певна увага приділялася висвітленню особливостей аналізу біографій чоловіків і жінок крізь призму використання біографічного методу під час виконання гендерних досліджень, проведенню контент-аналізу матеріалів періодичної преси, спеціальних жіночих видань, листів у ЗМІ та суспільні організації; впровадженню методів соціометрії в гендерних дослідженнях; здійсненню оцінки результатів гендерного дослідження (узагальнення та відображення результатів, інтерпретація одержаних даних, прогнозування).

Практичне заняття № 9 «Методика дослідження гендерних характеристик особистості» було введено з метою ознайомлення студентів з новітніми методиками, доцільними для використання під час проведення психолого-педагогічних досліджень та само діагностики. Студенти спрямовувалися на виконання завдань в межах таких аспектів психолого-педагогічної діагностики, як:

Діагностичне анкетування уявлень щодо «типових» жіночих та чоловічих рис особистості, гендерних (соціальних, сімейних та професійних) ролей (Анкета Л. Штильової, Є. Петрушихіної «Що я думаю про «жіноче» та

«чоловіче» у вихованні?»).

Тестування особливостей гендерної поведінки й особистості (Опитувальник С. Бем; опитувальники «Хто я?», «Я – жінка/чоловік»).

Спостереження проявів гендерних стереотипів (Картка спостережень «Види і характеристика діяльності хлопчиків і дівчаток»; «Характер взаємодії дорослого з хлопчиками і дівчатками»).

Гендерна автобіографія як метод пізнання механізмів гендерної соціалізації.

Як бачимо, реалізація першої педагогічної умови – поповнення змісту навчальних дисциплін питаннями з гендерної тематики – здійснювалася таким чином, щоб за рахунок системного структурування навчальної інформації з основ гендерології в межах традиційних курсів (педагогіка, психологія, фізіологія, психофізіологія, основи наукових досліджень, фізична культура, дисципліни спеціалізації та ін.) ознайомити студентів з провідними блоками методологічних, нормативно-правових, психологічних і педагогічних знань, накопичених у теорії гендерних досліджень. Для цього в межах викладання зазначених навчальних дисциплін на лекційних заняттях окремим блоком вводилась адаптована для рівня сприйняття студентів гендерна інформація, яка висвітлювала питання: сутності гендера і гендерного підходу; концептуальних засад гендерних досліджень; словника ключових гендерних понять і термінів; законів і нормативних актів з проблеми гендерної рівності і демократії; міжнародних та державних документів про подолання сексизму і насильства; нормативних положень щодо демократизації і гуманізації національної системи освіти; закономірностей гендерного й психосексуального розвитку людини; особливостей гендерної соціалізації дітей і молоді; психологічних механізмів формування гендерних стереотипів і виконання гендерних ролей; актуальності проблем гендерної освіти та виховання; специфіки гендерної педагогіки і психології, їх принципів, форм і методів; ролі національної школи як центру формування гендерної культури підрастаючого покоління.

Засвоєнню знань студентів сприяли не лише матеріали, запропоновані

викладачем-експериментатором на лекційних заняттях, але й додаткова інформація, що подавалася ним у вигляді навчальної хрестоматії, а також ресурсів гендерної віртуальної бібліотеки, що вилучались з Інтернету. Шляхом введення цієї інформації ми насамперед прагнули сформувати предметно-змістовний компонент гендерної компетентності студентів як майбутніх спеціалістів сфери освітніх послуг.

Одержання емпіричних даних здійснювалось за допомогою засобів методики діагностики рівнів сформованості гендерної компетентності. Після зіставного аналізу даних другого діагностичного зрізу ми одержали такий розподіл студентів експериментальних (ЕГ – 89 осіб) і контрольних груп (КГ – 96 осіб) відносно рівнів та інтенсивності прояву в них ознак гендерної компетентності, що відбиває таблиця 2.3.

Як видно з таблиці 2.2, що відображає результати другого – проміжного діагностичного фактору – рівня сформованості у студентів гендерної компетенції, в експериментальних групах, у яких програма навчання вибудовувалася відповідно до логіки реалізації сукупності трьох педагогічних умов студенти досягли найкращих результатів, оскільки в усіх з них це новоутворення особистості було сформовано, хоча й у різному ступені. Так, високого рівня в оволодінні ознаками гендерної компетентності досягли 11 (12,36%), достатнього – 25 (28,09%), середнього – 23 (25,84%) студентів. Значний масив студентів цих груп 30 осіб (33,71%) у плані сформованості цієї професійної якості залишився на низькому рівні.

Таблиця 2.2

Результати другого діагностичного зрізу

Групи	Вихід студентів на рівні гендерної компетентності (в%)				
	Високий	Достатній	Середній	Низький	У стадії формування
ЕГ	12,36	28,09	25,84	33,71	-
КГ	-	-	-	6,25	93,75

У контрольній вибірці студентів (96 осіб) не відбувалося будь-яких суттєвих позитивних змін у формуванні гендерної компетентності студентів. У 90 студентів компонентна структура гендерної компетентності (93,75%) так і залишилася несформованою Лише у 6 (6,25%) студентів вона була сформована на низькому рівні.

Таблиця 2.3

Результати третього діагностичного зрізу щодо вияву рівнів сформованості гендерної компетентності студентів

Групи	Вихід студентів на рівні гендерної компетентності (в%)				
	Високий	Достатній	Середній	Низький	У стадії формування
ЕГ	-	25,84	53,93	9,00	11,23
КГ	-	-	-	8,34	91,66

Як бачимо, таблиця 2.3 свідчить, що на етапі проведення третього – прикінцевого діагностичного зрізу в експериментальних групах (ЕГ), в яких була реалізована сукупність трьох педагогічних умов, за допомогою яких апробувалася технологія формування гендерної культури майбутніх тренерів нашого університету. Були досягнуті найбільш високі результати стосовно якості формування в них гендерної компетентності. Так, це професійно важливе новоутворення їх особистості було сформовано в усього контингенту студентів цієї групи, незважаючи на негативні впливи ряду суб'єктивних факторів, що виявилися у процесі експерименту. При цьому тільки у 10 студентів (11,23%) з них гендерна компетентність виявлялася на низькому рівні, в той час як основна маса студентів досягла середнього (48 студентів – 53,93%), достатнього (23 студента – 25,84%) рівнів сформованості цієї якості особистості.

Переважає більшість студентів КГ (88 осіб – 91,66%), у професійну підготовку яких не були інтегровані ідеї гендерного підходу, здебільшого, не виявляли ознак сформованості гендерної компетентності як професійно

важливого новоутворення їх особистості, тобто не осмисливши сутності і не відчувши значущості фактора гендера у своєму особистому житті й майбутній професії.

2.3. Ефективність засобів та методів формування гендерної культури студентів

Для зручності опису організаційно-методичних компонентів діяльності в технологіях формування гендерної культури майбутніх тренерів розглянемо їх змістовне наповнення.

Засіб – це інструмент дії, за допомогою якого викладач здійснює свою діяльність та організовує пізнавальну активність студентів. До засобів навчання відносять підручники, посібники, періодичні видання, наочні посібники, технічні засоби навчання, засоби програмованого навчання тощо. Засоби, на відміну від методів, не включають діяльність, а лише створюють належні умови для її ефективності. Засоби виступають, переважно, як джерела для сприймання студентами певної навчальної інформації та оволодіння професійними вміннями.

В умовах експериментального навчання, що моделювалося в контексті гендерно орієнтованої технології навчання, нами в процесі проведення формуючого експерименту, особливо за програмою курсу «Педагогіка гендера», використано принцип діалогізації, застосовуючи метод тренінгу й різноманітні форми тренінгової роботи. У ході експерименту дотримувалися всіх необхідних вимог діалогізації, взаємодії як рівноправного та повноцінного міжособистісного спілкування основних учасників формуючого експерименту:

- підтримували й стимулювали постійний зворотній зв'язок від інших членів групи, аналіз результатів діяльності та поведінки;
- здійснювали само діагностику, спрямовану на самопізнання;
- оптимізували стан окремих учасників і тренінгової групи в цілому,

закінчили створенням умов для розвитку взаємодії;

- гармонізували інтелектуальну й емоційну сфери групової взаємодії через об'єднання емоційної напруги та постійної рефлексії власних переживань.

Зауважимо, що відповідно до установлених вимог, зафіксованих у психологічній літературі, проведення тренінгових занять організовували не до, а саме після і під час навчальних теоретичних занять. У своїй роботі посилаємося на такі положення. Тренінги з гендерної освіти – це практичний спосіб навчання гендерної рівності, досягнення реальних змін у житті країни, суспільства й кожної людини. Хорошим тренінг можна назвати лише в тому випадку, якщо він залучає учасників повністю: емоційно, інтелектуально, духовно. Викладач – тренер повинен виявляти свою довіру до групи, задовольняючи потреби учасників, а не тільки використовувати завчасно підготовлені сценарії тренінгів. Основні постулати гендерних тренінгів:

Програма – мінімум тренінгу – пробудження, формування або корекція гендерної свідомості учасників, підвищення їх гендерної чутливості і гендерної коректності в повсякденному житті.

Програма – максимум тренінгу – розробка учасниками плану колективної діяльності, направленої на позитивні зміни в суспільстві, на підвищення ролі й статусу жінок.

Ми прагнули створити ситуації інтерактивного навчання студентів під час засвоєння ними матеріалу гендерної проблематики, достатньо часто використовували засоби індивідуальної та групової рефлексії й особистісно орієнтованої ситуації. Доцільність цього вбачалася в тому, щоб, по-перше, допомогти студентам усвідомити і подолати застарілі гендерні стереотипи, по-друге – змінити своє ставлення до соціального оточення і до власної особистості з урахуванням фактора своєї гендерної ідентичності.

Ураховуючи складність сприйняття й розуміння суті гендерної тематики, пропонуємо студентам осмислити суть засвоєваних гендерних проблем не формально, а з позиції власного досвіду гендерної соціалізації, нами

стимулювалося пробудження в них двох типів рефлексії:

- з одного боку, рефлексії як техніки усвідомлення пізнавального процесу, спрямованого на вивчення сутності гендера, способів і результатів власної розумової роботи та практичних дій. Цей тип рефлексії використовувався у випадках прояву необхідності зміни свідомості студентів, унаслідок чого через призму нового, «гендерного бачення» в них з'явилася можливість побачити себе, своє мислення, свою свідомість ніби «з боку». Цей тип розумової роботи поширював поле усвідомлюваних елементів мислення і пізнавальної діяльності студентів щодо засвоєння гендерної тематики, сприяючи осмисленню перешкод та інтелектуальних ускладнень у конкретній ситуації навчання, а також знаходженню способів їх подолання;

- з іншого – рефлексії як техніки оцінки різних станів, яка була спрямована на усвідомлення студентами своїх переживань, емоцій і почуттів у ході пізнання сутності гендера та відповідних йому реалій сучасної соціальної дійсності. Студенти повинні були розуміти причини появи в собі різних станів, зокрема, як роздратування, напруженість, задоволення. Така рефлексія дозволяла поновити нормальну працездатність.

Застосування вищезазначених типів рефлексії спочатку викликало певні труднощі. Щоб їх уникнути, у відповідний момент спонукали студентів експериментальних груп сказати собі «стоп», і глибше проникнути у свій внутрішній світ. Для цього їм пропонувалося задати собі серію таких запитань, як: Чому це сталося? Що стоїть за тією чи іншою моєю дією? Чим зумовлена його поява?

Умовно алгоритм організації та стимулювання процесу рефлексії у студентів під час пізнання ними гендерних проблем, згідно з розробками Г. Щедровицького, подали такими трьома фразами:

- підготовча, що фіксує момент, коли студент, відчувши своє «Я», свідомо здійснював рефлексивний вихід, щоб досягти такого повороту своєї свідомості, за якого він би бачив себе і ситуацію, в якій знаходився, ззовні;

- мисленнєво – діяльнісна, яка фіксує стан «Я» студента, коли він

остаточно стверджується в рефлексивній позиції, тобто стійко займає позицію зовнішнього спостерігача відносно самого себе, своєї ситуації;

- організаційно-діяльнісна – фіксує здібність «Я» студента набути певного рефлексивного ставлення, усвідомити його суть і контролювати себе, з урахуванням цілісного бачення кожного фрагмента ситуації, знятого з кожної з її сторін [18].

На аудиторних і позааудиторних виховних тренінгових заняттях широко застосовувалися ігрові методи гендерно орієнтованого навчання. Так, використання ігрових методів у процесі проведення тренінгових занять, на нашу думку, було надзвичайно продуктивним. І якщо на першій стадії організації групової роботи зі студентами використання ігор було корисним для подолання їх скутості й напруження як учасників гендерно орієнтованого навчання, оскільки вони виступали умовою безболісного зняття «психологічного захисту», то пізніше ігри ставали інструментом діагностики і самодіагностики. У цьому ракурсі ігри дозволяли викладачеві-експериментатору ненав'язливо, м'яко й легко виявити труднощі у спілкуванні зі студентами та серйозні психологічні проблеми, що ускладнюють сприйняття й засвоєння інформації гендерної тематики.

Завдяки засобам ігрового моделювання значно інтенсифікувався процес гендерно орієнтованого навчання, бо за їх використання закріпилися нові та необхідні поведінкові навички студентів. Крім того, ними набувалися способи оптимальної взаємодії з іншими людьми, які вважалися недоступними раніше, закріплювалися професійно важливі вербальні й невербальні комунікативні вміння.

Студенти, будучи учасниками тренінгової групи, безперервно набували вмінь сприймати, розуміти й оцінювати інших людей, самих себе, свою групу скрізь гендерну призму зору.

Як основні способи впливу на інтелектуальну та емоційно-вольову сфери особистості студентів були методи аналізу психолого-педагогічних ситуацій і вирішення професійних завдань, співпереживання, соціально-психологічного

тренінгу, мозкового штурму, робота в «команді», ігрового моделювання тощо.

Крім навчальної роботи на лекційних і семінарсько-практичних заняттях, студенти експериментальних груп залучалися до активної участі в обговоренні різних проблем гендерних досліджень під час проведення науково-практичних семінарів і конференцій різних рівнів, на яких виступали з короткими повідомленнями з гендерної тематики.

Метод круглого столу використовується, як правило, для проведення міждисциплінарних занять з метою обговорення складних теоретичних проблем і обміну досвідом. Формулюється тема з неоднозначним тлумаченням, тому виникає необхідність її аналізу й обґрунтування в різноманітних аспектах: політичних, економічних, психологічних, педагогічних, юридичних або правових, тактичних тощо. На це заняття запрошуються певні компетентні особи – спеціалісти різних галузей знань.

Форми проведення круглого столу: діалог, полілог; ігрова форма; тренінг; спілкування з паралельною аудиторією. Оформлення підсумкових результатів круглого столу: статті, інтерв'ю, повідомлення в ЗМІ, по радіо і ТБ; листівки, інформаційне повідомлення; прямий ефір, «гаряча лінія». Види підтримки та її підсилення: фінансова підтримка; державна, суспільна підтримка; визначення теми, яку потребують студенти, або вона актуальна для регіону чи певної категорії людей. Види можливих перешкод і їх усунення: неорганізованість, необхідність тривалішої й ретельнішої підготовки; незацікавленість у цій проблемі, відбір питань, які зацікавлять людей і організації для активізації своїх дій; некомпетентність або дуже слабка аргументація – необхідність ретельно і продумано готувати питання, запрошувати компетентних людей як для проведення, так і для консультації.

У межах дослідно-експериментальної роботи зі студентами був проведений круглий стіл «Інтеграція гендерної компоненти в систему професійної підготовки майбутніх вчителів фізичного виховання».

Основне завдання круглого столу полягало в тому, щоб представити комплексний підхід у формуванні гендерної культури студентської молоді,

який охоплює як всі сторони формування особи молодого фахівця, так і діяльність усіх структур і підрозділів університету. Університет є центром формування гендерної рівності, забезпечуючи через гендерне виховання, гендерну освіту соціальні, педагогічні, психологічні, культурологічні й правові аспекти цього феномена в соціальному партнерстві з громадськими організаціями, ЗМІ та органами влади. В ході роботи круглого столу дискусія виникла навколо питань: Як ви уявляєте рівність, її загальну концепцію? Як ви уявляєте гендерний підхід у вищій освіті? Як Ви розумієте рівні можливості самореалізації в освіті?

Думки, висловлені під час дискусії, свідчать про те, що частина студентів переконана в тому, що не існує чоловічих і жіночих цінностей в освіті. Зміст дискусій показав, що викладачі не завжди враховують в освітньому процесі життєві інтереси і психологічні відмінності дівчат і хлопців, підкреслюючи, що в змісті і формах освіти немає гендерної диспропорції. В той же час виступи студентів на круглому столі переконують про готовності їх до обговорення і соціальних, і освітніх проблем, дискримінації, розуміння гендерної рівності як соціального захисту, усвідомлення впливу ЗМІ на гендерну поведінку, бажання самореалізації у творчості, що, поза сумнівом, є результатом цілеспрямованої соціально-педагогічної діяльності в рамках формування гендерної культури майбутніх тренерів.

Дуже важливий момент, який розглядався на круглому столі – яким чином громадські організації можуть повніше використовувати свій потенціал у формуванні гендерної культури молоді.

У результаті роботи круглого столу встановлено:

1) проблеми, що обговорювалися на круглому столі, викликали безсумнівний фаховий інтерес у всіх учасників;

2) необхідно визнати важливість соціального партнерства у формуванні гендерної рівності студентської молоді. Розглядати круглий стіл як важливий науково-методичний напрямок діяльності щодо гендерного виховання студентів.

Отже, всі присутні заздалегідь підготували доповіді, реферати та виступи. На занятті вони були заслухані, після чого почалося їх обговорення, аналіз, коментування, обмін думками. Важливою вимогою є також уміння студентів дискутувати. Спочатку застосовувалися прості форми дискусії, а згодом – методично і змістовно складніші.

Найпростіша форма дискусії – обговорення протягом короткого часу певної проблеми в групах із кількох осіб, а потім - аналіз результатів цих обговорень у складі всієї групи. Інший варіант: спочатку студенти індивідуально протягом 5 хвилин вивчають проблему і готують кілька запитань; далі створюються пари, і обговорення цих проблем проводиться попарно в межах 10 хвилин; після цього пари об'єднуються в малі підгрупи з 4 – 6 осіб, які продовжують аналіз проблем протягом 20 хвилин. Наприкінці заняття результати обговорень аналізуються шляхом загально-групової дискусії.

Дискусію також можуть спричинити повідомлення якогось студента / студентки або педагога, елементи мозкової атаки або ділової гри. У першому випадку учні намагаються висунути якомога більше ідей, не критикуючи їх, а потім виокремлюють найбільш змістовні, які обговорюють, оцінюють можливості їх доведення або спростування. Цей метод використовувався нами насамперед з метою надання можливості студентам побачити той чи інший аспект гендерної проблеми з різних боків і з урахуванням фактора жіночого та чоловічого досвіду.

Крім того, під час використання методу групової дискусії виникала можливість виявити «стереотипність» установок, моделі гендерних реакцій, а нерідко й «проблеми» в гендерному і професійному самовдосконаленні студентів. Групова дискусія також сприяла подоланню в умовах аудиторних форм навчання студентів емоційної упередженості в оцінці їх позицій як партнерів з інтелектуально-мовленнєвої взаємодії, надала можливість студентам виявити свою компетентність, задовольнити потребу у визнанні й повазі.

На первинному етапі проекту більша увага приділялася формам структурованих групових дискусій, Неструктуровані, навпаки, використовувалися на просунутих етапах проекту в умовах взаємодії викладачів, громадських діячів зі студентами, задіяними у дослідно-експериментальній роботі.

На всіх етапах дослідно-педагогічної роботи контингент студентів: юнаків та дівчаток, задіяних у дослідно-експериментальній роботі молодших та старших курсів був підданий статистичному обліку. Ми зробили математичні узагальнення, у яких відображено розподіл за статтю. Так, студентам молодших і старших курсів було запропоновано відповісти на питання: «Що найбільше вплинуло на Вашу самоактуалізацію гендерної культури?». Отримані результати представлено в таблиці 2.4

Таблиця 2.4

Засоби, які сприяють актуалізації гендерної культури майбутніх тренерів

Засоби	2 курс жінки	2 курс чоловіки	3 курс жінки	3 курс чоловіки
Бесіди з викладачами	6	5	4	8
Гендерний тренінг	20	14	13	21
Круглі столи	12	5	6	7
Самостіна наукова робота	-	23	4	23
Спілкування з протилежної статтю	9	16	5	8
Гендерний Форум	4	12	2	14
Кількість	51	71	34	81

Відзначені результати досить показові, вона підтверджується нашим гіпотетичним припущенням, що процес самоактуалізації стосовно гендерної культури прямо пов'язаний з організацією соціально-виховного середовища для обговорення проблем гендерної рівності студентського та викладацького колективів.

Динаміка виявляється в мотиваційних змінах, вектор яких спрямований

від спільної з викладачами участі в різних видах діяльності до самостійної наукової роботи.

З метою додаткового аналізу ми вдалися до ранжирування засобів, які стимулюють процес самоактуалізації гендерної культури за даними опитування студентів: чоловіків та жінок, наведені в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Ранжирування засобів, які актуалізують проблему гендерної культури майбутніх тренері

Засоби	2 курс жінки	3 курс жінки	2курс чоловіки	3 курс чоловіки
Бесіди з викладачами	4	5	4	5
Дискусії	6	3	6	4
Гендерний тренінг	1	2	1	2
Круглі столи. Бесіди	2	6	2	6
Самостіна наукова робота	7	1	7	1
Спілкування з протилежної статтю. Приклад товаришів	3	3	3	3
Гендерний Форум	5	4	5	4

Дані, отримані в результаті ранжирування, підтверджують правильність висновків і свідчать, що такий стимул, як гендерний тренінг в навчальній діяльності посідає перше рангове місце у студентів: чоловіків та жінок на 2 курсі. Значимими (II, III місця) є й такі стимулятори, як круглі столи, спілкування з протилежної статтю.

Однак на 3 курсі картина змінюється. На I місці й в чоловіків й жінок опиняється самостійна наукова робота, на II – гендерний тренінг, на, III – спілкування з протилежної статтю. Таким чином, активна участь у самостійної наукової діяльності та гендерний тренінг суттєво актуалізує процес гендерної культури.

Таким чином, результати соціально-педагогічної діяльності

підтверджують, що найбільш ефективними для формування гендерної культури студентів виявляються стимули, пов'язані з установкою на самостійну діяльність, яка визначає його суб'єктність, а також установки студентів на обговорення та усвідомлення власних проблем гендерної соціалізації, проблем гендерної рівності на ринку праці, проблем самостійного життя, охорони здоров'я і здорового способу життя на гендерному тренінгу, круглих столах, спілкування з протилежної статтю, гендерних форумах.

Отже, результати проведеного педагогічного експерименту дозволили встановити пряму залежність міри ефективності формування гендерної культури майбутніх тренерів від адекватних її цілям педагогічних умов та засобів їх реалізації.

ВИСНОВКИ

У роботі теоретично обґрунтовано проблему формування гендерної культури студентів факультету фізичного виховання – майбутніх тренерів.

Ми розглядаємо гендерну культуру як сукупність статтєво-рольових цінностей у суспільних відносинах і відповідних до них нормативів поведінки, потреб, інтересів, форм діяльності.

Гендерна культура, в основі якої лежить розуміння гендеру як соціальної статі, тобто складного соціокультурного конструкта, що містить у своєму складі відмінності в ролях, поведінці, ментальних та емоційних характеристиках між чоловіками і жінками, конструйованих суспільством, ґрунтується на розгляді чоловічого та жіночого не як природою заданого, а саме як культурою конструйованих соціальних статусів, соціальні досягнення яких не обумовлені їх біологічними особливостями.

Як засвідчив передовий педагогічний досвід вітчизняних закладів вищої освіти, розуміння сутності гендерного підходу як нової гуманістично орієнтованої освітньої парадигми, що базується на визнанні цінності як чоловічої, так і особливо жіночої особистості через подолання застарілих стереотипів у розумінні чоловічого й жіночого та надання широких можливостей для її самореалізації в усіх сферах життя і діяльності, сприяє посиленню гуманітарної складової не лише сучасної науки, але й вищої освіти. Інтегрувати гендерний підхід у професійну підготовку студентів – майбутніх тренерів означає спроектувати, методично забезпечити й реалізувати практично всі елементи нової гуманістично-орієнтованої освітньої технології, мета якої – формування професійно важливих якостей особистості майбутніх тренерів як нового покоління психолого-педагогічних кадрів, здатних успішно вирішувати завдання гендерної соціалізації та виховання підростаючого покоління. Серед них чільне місце посідає гендерна компетентність.

Гендерна компетентність – це новий і найважливіший аспект гностичної

складової професіоналізму діяльності сучасного тренера, яка виявляє свою сутність як складно структуроване та професійно важливе новоутворення особистості, що має у своєму складі три основних компоненти: предметно-змістовний, який задає та відображає суть концептуальних засад у розумінні феноменів гендера і гендерного підходу в освіті; операціонально-діяльнісного, що орієнтує на виконання специфічних функцій професійної діяльності, пов'язаних з гендерним вихованням та освітою підростаючого покоління; особистісно-професійний, який опікує зону розширення суб'єктивного простору професіоналу через подолання власних застарілих гендерних стереотипів й усвідомлення своїх нових потенційних можливостей самореалізації в усіх сферах життєдіяльності.

Результати проведеного педагогічного експерименту дозволили встановити пряму залежність міри ефективності формування гендерної культури майбутніх тренерів від адекватних її цілям педагогічних умов та засобів їх реалізації.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у вивченні медіа-освіти як чинника формування гендерної культури майбутні тренерів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абубикирова Н. И. Что такое «гендер»? *Общественные науки и современность*. 1996. № 6. С. 123-125.
2. Безсонова О. Л. Оцінювальні стереотипи в контексті гендерних досліджень. *Нова філологія*. 2001. № 1 (10). С. 41-50.
3. Берн Ш. Гендерная психология. Санкт-Петербург : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. 231 с.
4. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн.. Київ : Либідь, 2003. Кн. 2 : Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади. 280 с.
5. Блонский П. П. Очерки детской сексуальности. *Избранные педагогические и психологические сочинения* : в 2 т. Москва : Дело, 1979. Т. 1. С. 47-63.
6. Бовуар де Сімона. Друга стаття : в 2 т. Київ : Основа, 1994. Т. 1. 390 с.
7. Болотіна Н. Б. Соціальне законодавство України. Гендерна експертиза. Київ : Логос, 2001. 120 с.
8. Булатова Л. О. Гендерна педагогіка : навч.-метод. посіб. Суми : СДПУ, 2001. 68 с.
9. Буракова М. Маскулинность и феминность: конструирование «настоящих» мужчин и женщин. *Иной взгляд*. 2000. С. 18-22.
10. Бурукина О. А. Проблема культурно-детерминированной коннотации в переводе. Москва : Прогресс, 1998. 281 с.
11. Бут Л. О., Луценко О. А. Гендерна освіта в вузі : навч.-метод. посіб. Суми : СДПУ, 2001. 106 с.
12. Ващенко Г. Г. Виховний ідеал. Полтава : Полтавський вісник, 1994. 191 с.
13. Введение в гендерные исследования : учеб. пособ. / под ред И. А. Жеребкиной. Харьков : ХЦГИ, 2001. 708 с.
14. Вейнинггер О. Пол и характер. Москва : Латард, 1997. 358 с.
15. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2002. 1440 с.

16. Вітвицька С. С. Студент як об'єкт педагогічної діяльності. *Вісник Житомирського педагогічного університету*. 2000. Вип. 6. С. 186.
17. Говорун Т. В. Соціалізація статі як фактор розвитку Я-концепції : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07. Київ, 2002. 375 с.
18. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Гендерна психологія : навч. посіб. Київ : Академія, 2004. 308 с.
19. Голованова Т. П. Анализ применения понятия гендер в педагогической теории. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості : проблеми і пошуки*. 2002. Вип. 24. С. 140-143.
20. Голованова Т. П. Гендерне виховання студентів як соціально-психологічна та педагогічна проблема. *Наукові праці. Педагогічні науки*. 2002. Вип. 2. С. 27-34.
21. Голованова Т. П. Соціально-педагогічний контекст гендерної самореалізації студентської молоді. *Педагогічні науки*. 2005. №. 2. С. 32-38.
22. Головащенко І. О. Становлення теорії гендеру. *Основи теорії гендеру* : навч. посіб. Київ : К.І.С., 2004. С. 79-108.
23. Джамгаров Т. Т. Румянцева А. И. Лидерство в спорте. Москва : Физкультура и спорт, 1983. 80 с.
24. Здравомыслова Е., Темкина А. Социальное конструирование гендера как феминистская теория. *Женщина. Гендер. Культура*. 1999. С. 9-33.
25. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 544 с.
26. Кікінежді О. Інноваційні підходи до формування гендерної культури у студентської молоді. *Психолого-педагогічні засади професійного становлення особистості практичного психолога і соціального педагога в умовах вищої школи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Тернопіль : ТДПУ, 2003. С.128-135.
27. Кімел М. С. Гендероване суспільство. Київ : Сфера, 2003. 490 с
28. Клещина И. С. Гендерная социализация : учеб. пособ. Санкт-Петербург : Питер, 1998. 233 с.

29. Кобелянська Л. Розвиток гендерної освіти в Україні в контексті сучасних соціально-політичних перетворень. *Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Київ, 2003. С. 139-142.
30. Колбановский В. Н. О половом воспитании подрастающего поколения. *Советская педагогика*. 1964. № 3. С. 27-32.
31. Кон И. С. Лики и маски однополой любви. Лунный свет на заре. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Олимп – АСТ, 2003. 547 с.
32. Кон И. С. Сексология : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед. Москва : Академия, 2004. 384 с.
33. Кондрашова Л. В. Процесе обучения в высшей школе : учеб. пособ. Кривой Рог : КГПУ, ИВИ, 2000. 170 с.
34. Кравець В. П. Гендерна педагогіка : навч. посіб. Тернопіль : Джура, 2003. 416 с
35. Кравець В. П. Історія гендерної педагогіки : навч. посіб. Тернопіль : Джура, 2005. 440 с.
36. Лауретис Т. Рассмотрение репрезентации и гендера. *Антология гендерных исследований*. Минск : Пропилей, 2000. С. 347-372
37. Луценко О. А. Гендерна культура – процес формування цінностей і нового типу свідомості. *Гендерні стратегії сталого розвитку України*. Київ, 2004. С. 113-124.
38. Майерс Д. Социальная психология. Санкт-Петербург : Питер, 1997. 684 с.
39. Макаренко А. С. Собрание сочинений : в 4 т. Москва : Наука, 1987. Т. 4 : Книга для родителей. 356 с.
40. Максименко А. А. Идентичность организационной культуры сетевых компаний банковского сектора. *Управление персоналом*. 2008. № 24 (202). С. 48-51.
41. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина ХІХ-ХХ ст.) : хрестоматія / упоряд. Л. Д. Березівська. Київ : Науковий світ, 2003. 418 с.

42. Мани Дж., Такер П. Ориентация. Сексология : хрестоматия. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 512 с.
43. Маркова О. Ю. Гендерные измерения современного общества. *Отчуждение человека в перспективе глобализации мира*. Санкт-Петербург : Петрополис, 2001. С. 100-122.
44. Мельник Т. М. Міжнародний досвід гендерних перетворень. Київ : Логос, 2004. 320 с.
45. Месснер М. Маскулинность и профессиональный спорт. *Антология гендерных исследований*. Минск, 2000. С. 218-228.
46. Міщик Л. І. Теоретичні основи інтеграції гендерного підходу у професійній підготовці студентів : монографія. Запоріжжя : Просвіта, 2008. 144 с.
47. Мудрик А. В. Социальная педагогика. Москва : Академия, 1999. 176 с.
48. Мунтян І. С. Гендерний підхід у професійній підготовці студентів вищих педагогічних закладів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2004. 19 с.
49. Олійник А. С. Конституційне законодавство України: гендерна експертиза. Київ : Логос, 2001. 134 с.
50. Основи теорії гендеру : навч. посіб. / відп. ред. М. М. Скорик. Київ : Видво «К.І.С.», 2004. 536 с.
51. Основи теорії і методики фізичного виховання / за заг. ред. М. Є. Догадіна. Київ : Радянська школа, 1967. 287 с.
52. Павличко С. Фемінізм. Київ : Основи, 2002. 134 с.
53. Папуша В. Г., Приступа Є. Н. Теорія фізичного виховання. Львів : ЛанМЮ, 1996. 285 с.
54. Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка. Київ : Педагогічна думка, 2001. 516 с.
55. Петрунин В. Л. Взгляды Гельвеция и их место в историческом развитии Франции XVIIIв. Саратов : Наука, 1968. 185 с.
56. Практикум по гендерной психологии / под. ред. И. С. Клециной. Санкт-

- Петербург : Питер, 2003. 480 с.
57. Приступа Є. Н., Пилат В. С. Традиції української фізичної культури. Львів : Троян, 1991. 148 с.
 58. Психологія статі (Гендерний та психосексуальний розвиток людини) : навчальна програма / упор. Т. Говорун, О. Кікінежді, В. Кравець. Тернопіль, 2001. 48 с.
 59. Психологический словарь / под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Политиздат, 1998. 494 с.
 60. Пушкарева Н. Л. Гендерные исследования: рождение, становление, методы и перспективы в системе исторических наук. *Женщина. Гендер. Культура*. Москва : Академия, 1999. С.15-34.
 61. Пфау-Эффингер Биргит. Опыт кросс-национального анализа гендерного уклада. *Социологические исследования*. 2000. № 11. С. 24-35.
 62. Силласте Г. Г. Гендерная социология : состояние, проблемы, перспективы. *Социологические исследования*. 2004. № 9. С. 73-78.
 63. Соловейчик С. В. А. Сухомлинский о воспитании. Москва : Наука, 1975. 274 с.
 64. Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка : навч. посіб. Київ : ІСДО, 1996. 288 с.
 65. Сухомлинський В. О. Біобібліографія : 1987–2000 рр. Київ : Вища школа, 2001. 80 с.
 66. Сытник И. Формирование морального поведения и воспитание духовных качеств молодежи на занятиях физической культурой. *Педагогика, психология и медико-биологические проблемы физического воспитания и спорта*. 2007. № 8. С. 125-128.
 67. Теория и методология гендерных исследований : курс лекций / под общ. ред. О. А. Ворониной. Москва : МЦГИ, 2001. 408 с.
 68. Уповноважувальна освіта : посібник для тренерів / упор. О. Сулова. Київ : Либідь, 2002. 151 с.
 69. Формування гендерної рівності майбутніх соціальних педагогів в умовах

соціального партнерства «факультет – громадська організація» / Л. І. Міщик та ін. Запоріжжя : Просвіта, 2006. 220 с.

70. Хасбулатова О. А. эволюция российской государственной политики в отношении женщин: обзор исторического опыта дореволюционного периода. *Гендерная реконструкция политических систем*. Санкт-Петербург, 2003. С. 991.
71. Хрестоматия к курсу «Основы гендерных исследований» / отв. ред. О. А. Воронина. Москва : Московский центр гендерных исследований, 2000. 396 с.
72. Хубер Д. Теория гендерной теории. *Антология гендерной теории*. Минск : Профилен, 2000. С. 89-94.
73. Чухим Н. Візія жінки у західній філософській традиції (від античності до модерну). Київ : Київський інститут гендерних досліджень, 2002. 192 с.
74. Hirdman Y., Olsen J. P., Persson I., Petersson O. Demokrati och makt i Sverige. *Statens offentliga utredningar*. URL : <https://lagen.nu/sou/1990:44>.
75. Goffman E. Gender Display. *Studies in Anthropology*. 1976. № 3. P. 69-77.

Додаток А

Анкети

Анкета 1

Інструкція: Запропонована анкета передбачає вияв обізнаності студентів щодо розуміння феномена «гендерна культура», а також особливостей його використання в навчально-виховному процесі вищого навчального закладу.

1. Чи знаєте Ви, що означає поняття «гендерна культура»? (Підкресліть)

а) так

б) ні

2. Що Ви розумієте під гендерної культурою? (Дайте своє визначення)

3. Як пов'язані проблеми гендерної культури з проблемами Вашого студентського життя? (Напишіть)

Анкета 2

Інструкція: Запропонована анкета передбачає вияв обізнаності викладачів щодо розуміння феномена «гендерна культура», а також особливостей його використання в навчально-виховному процесі вищого навчального закладу.

1. Чи знаєте Ви, що означає поняття «гендерна культура»? (Підкресліть)

а) так

б) ні

2. Що Ви розумієте під гендерної культурою?

(Дайте своє визначення)

3. Чи висвітлювалася Вами інформація про гендерну культуру і гендерні проблеми в курсах навчальних дисциплін, які викладаються студентам? Яких саме?»

а) так _____ (Вказати, в яких ?)

б) ні

4. Чи запроваджували Ви у своїй педагогічній практиці зі студентами спеціальні курси гендерної тематики?

а) так _____ (Вказати, які ?)

б) ні

5. «Чи існує зв'язок між гендерною асиметрією у суспільстві, навчально-виховним процесом закладу вищої освіти і викладанням спеціальних курсів з гендерної рівності?»

а) так _____ (Вказати, який?)

б) ні

в) не знаю

6. «Як Ви вважаєте, чи необхідно формування гендерної рівності студентської молоді засобами освіти і виховання?»

а) так _____ (Вказати, чому ?)

б) ні

в) не знаю

7. Що б Ви особисто запропонували в плані організації формування гендерної культури майбутніх тренерів?

_____ (Написати)

8. Як Ви вважаєте, чи необхідно співпрацювати з суспільними: жіночими і правозахисними організаціями у формуванні гендерної культури студентської молоді?

а) так _____ (Вказати, яку?)

б) ні